

SCHRIJVEND LEVEN

De levensloop van Henri Nouwen in relatie met zijn oeuvre en spiritualiteit

Radboud Universiteit Nijmegen

Masterscriptie Specialisatie Geestelijke Verzorging
Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen

Naam auteur:	P.C. (Paul) van Loenen
Studentnummer:	S-1013521
Aantal woorden:	17.250
Vakcode:	FTR-RTMA 100
Scriptiebegeleider:	Dr. M. (Michael) Scherer-Rath
Tweede scriptielezer:	Prof. dr. I. M. K. (Inigo) Bocken

Radboud Universiteit Nijmegen

VOORWOORD

Deze masterscriptie met titel *SCHRIJVEND LEVEN* bevat het eindproduct ter afsluiting van mijn academische religiestudie aan de faculteit filosofie, theologie en religiewetenschap van de Nijmeegse Radbouduniversiteit met als specialisatie geestelijke verzorging. Afgelopen (studie)jaren heb ik als een boeiende leerweg ervaren. Hierbij kwamen persoonlijke en professionele draden van verleden, heden en toekomst bij elkaar om weer verder te kunnen borduren op het kunstwerk van wat 'leven' wordt genoemd.

Na een aantal bezoeken gebracht te hebben bij mogelijke onderwerpen voor mijn slotscriptie ben ik me uiteindelijk thuis gaan voelen bij Henri Nouwen. Misschien komt dat omdat hij ook een gevoelsmens was. Of omdat hij ook in Nijmegen studeerde. Of omdat hij –toen ik 14 jaar was– op ruim een kilometer afstand van mijn ouderlijk huis overleed. Of omdat hij ook christen is. Of omdat hij ook geïnteresseerd is in zielzorg, spiritualiteit, mensen en God. In elk geval ben ik opnieuw geïnspireerd geraakt door, middels deze scriptie, mij verder verdiept te hebben in zijn leven en schrijven. Mijn hoop is dat ook anderen hierdoor geïnspireerd zullen raken.

Mijn dank gaat vooral uit naar mijn vrouw Ellen. Ze stimuleerde me om door te gaan met lezen en schrijven. Ook dank aan familie, vrienden en kennissen die betrokkenheid toonden tijdens de afronding van deze masterstudie. Last but not least dank ik mijn begeleider Michael Scherer-Rath voor zijn grondige feedback en de stimulerende prikkeling die hij steeds gaf om mijn schrijfproces te vervolgen.

Henri Nouwen is zelf een geestelijk verzorger (pastor) te noemen. We willen met deze scriptie achterhalen of het mogelijk is om inspiratie op te doen vanuit de persoonlijke omgang van Nouwen met zijn eigen levensloop en de rol van zijn persoonlijke spiritualiteit hierin.

Veel leesgenoegen!

Paul van Loenen

Ede, juni 2021

VERKLARING EIGEN WERK

Hierbij verklaar en verzeker ik, P.C. van Loenen, dat voorliggend eindwerkstuk getiteld '*SCHRIJVEND LEVEN*', zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen dan die door mij zijn vermeld zijn gebruikt en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'P.C. van Loenen', written in a cursive style.

Ede, juni 2021

INHOUDSOPGAVE

VERKLARING

VOORWOORD

HOOFDSTUK 1 INLEIDING	p. 7
1.1. Inleiding	p. 7
1.2. Fenomeen	p. 7
1.3. Afbakening	p. 8
1.4. Doelstelling	p. 9
1.5. Spiritualiteit	p. 9
1.6. Scriptiestructuur	p. 10
HOOFDSTUK 2 HET LEVEN VAN NOUWEN	p. 11
2.1. Inleiding	p. 11
2.2. Biografische schets	p. 11
2.2.1. Jeugdijaren	p. 11
2.2.2. Studiejaren	p. 12
2.2.3. Doceerjaren	p. 12
2.2.4. Rijpingsjaren	p. 13
2.3. Ervaring van contingentie	p. 14
2.3.1. Existentieel	p. 14
2.3.2. Levensverhaal	p. 15
2.3.3. ADCL-schema	p. 16
2.4. Wendingen bij Nouwen	p. 19
2.4.1. Geardheid	p. 19
2.4.2. Priesterwijding	p. 20
2.4.3. Moeder sterft	p. 21
2.4.4. Naar Daybreak	p. 23
2.4.5. Zenuwinzinking	p. 23
2.4.6. Ernstig ongeluk	p. 24
2.5. Conclusie	p. 25

HOOFDSTUK 3 HET OEUVRE VAN NOUWEN	<hr/>	p. 27
3.1. Inleiding	<hr/>	p. 27
3.2. Bibliografie	<hr/>	p. 27
3.3. Relatie met levensloop	<hr/>	p. 30
3.3.1. Geaardheid	<hr/>	p. 30
3.3.2. Priesterwijding	<hr/>	p. 33
3.3.3. Moeder sterft	<hr/>	p. 34
3.3.4. Naar Daybreak	<hr/>	p. 35
3.3.5. Zenuwzinking	<hr/>	p. 36
3.3.6. Ernstig ongeluk	<hr/>	p. 37
3.4. Conclusie	<hr/>	p. 37
 HOOFDSTUK 4 DE SPIRITUALITEIT VAN NOUWEN	 <hr/>	 p. 39
4.1. Inleiding	<hr/>	p. 39
4.2. Grondlijn	<hr/>	p. 39
4.3. Kernwoorden	<hr/>	p. 40
4.3.1. Ontvankelijkheid	<hr/>	p. 40
4.3.2. Dankbaarheid	<hr/>	p. 41
4.3.3. Magnum Opus	<hr/>	p. 41
4.4. Vindplaatsen	<hr/>	p. 42
4.4.1. Kunst	<hr/>	p. 42
4.4.2. Mensen	<hr/>	p. 43
4.4.3. Eenzaamheid	<hr/>	p. 44
4.5. Conclusie	<hr/>	p. 46
 HOOFDSTUK 5 CONCLUSIE EN EVALUATIE	 <hr/>	 p. 47
5.1. Inleiding	<hr/>	p. 47
5.2. Slotconclusie	<hr/>	p. 47
5.3. Evaluatie	<hr/>	p. 50
5.4. Samenvatting	<hr/>	p. 51

NAWOORD

BRONNEN

*“Het leven kan slechts achterwaarts begrepen worden,
maar het moet voorwaarts worden geleefd.”*

Sören Kierkegaard (1813-1855)

*“Het is net zo moeilijk te geloven dat de dorre desolate woestijn
een zee van bloemen kan voortbrengen, als ons voor te stellen
dat onze eenzaamheid een ongekende schoonheid in zich bergt.”*

Henri Nouwen (1932-1996)

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

1.1. Inleiding

Hillary Clinton geeft aan dat zij na de beproevingen in haar huwelijk het meest getroost werd door *The Return of the Prodigal Son* van Henri Nouwen.¹ Ze wilde Henri Nouwen graag spreken om hem te vragen of hij haar spiritueel begeleider wilde worden.² Hun afspraak stond gepland, maar voordat zij elkaar zouden spreken, is Nouwen gestorven.³ In haar boek *What happened* schreef Hillary Clinton in 2017 dat ze -na haar verlies van de presidentsverkiezing- opnieuw getroost werd door het lezen van haar lievelingsboek en de Magnum Opus *Eindelijk Thuis* van de Nederlandse priester.⁴ Van Desmond Tutu en Oprah Winfrey is het ook bekend dat zij bewonderaars zijn van deze spirituele denker.⁵

Ook in Nederland heeft Nouwen tot op de dag van vandaag nog invloed op mensen. Zo vinden we –tijdens onze wereldwijde coronacrisis– Jacobine Geel in haar programma *Op Adem* in gesprek met de jonge influencer Talitha Muusse. Muusse geeft aan dat ze in deze tijd waarin zij zich plotseling teruggeworpen voelt op zichzelf en haar eigen kwetsbaarheid, geholpen wordt door de meditaties van priester Henri Nouwen die haar leren dat haar kwetsbaarheid er gewoon mag zijn.⁶ Blijkbaar inspireert Nouwen nog steeds. Nouwen valt onder de meest gelezen schrijvers uit de tweede helft van de twintigste eeuw op het vlak van christelijke spiritualiteit en pastoraat.⁷

1.2. Fenomeen

Henri Nouwen (1932-1996) is een fenomeen dat tot op de dag van vandaag een kleur achterlaat op het portret van het Christendom. Bovendien wordt hij door veel pastores en geestelijk verzorgers gezien als een van de ‘founding fathers’ van hun vak.⁸ Vanuit religiewetenschappelijk oogpunt is het daarom interessant om studie te doen naar deze persoon die zich binnen de drie Abrahamistische, monotheïstische en/of profetische godsdiensten bevindt.⁹ We stappen met dit scriptieonderzoek dan ook in de schoenen van Nouwen middels een functionele benadering van religie. De functionele definitie van religie die we hier van toepassing kunnen zien, is bijvoorbeeld die van de socioloog Yinger (1916-2011), die in 1970 zijn definitie van religie als volgt formuleert:

¹ Nouwen, H. *Wie ben ik? Drie onvergetelijke preken*. (Baarn; Adveniat, 2018) p5.

² Ford, M. *Henri Nouwen – portret van een eenzame mysticus*. (Antwerpen; Halewijn, 2020) p130.

³ KRO/NCRV, *Hollandse meester*. Programma ‘Kruispunt’ van 13 december 2017. Seizoen 33 afl.34. Minuut 15.

⁴ Clinton, H.R. *What Happened*. (Utrecht; Kosmos, 2017) p50.

⁵ KRO/NCRV, *Kruispunt*. (2017) Minuut 2.

⁶ KRO/NCRV, *Talitha Mussee*. Programma ‘Op Adem’ van 16 april 2020. Seizoen 1 aflevering 25.

⁷ Nouwen, H. *Wie ben ik?* (2018) p69.

⁸ Zwaan, B. *Een prachtige dans. De therapeutische afstemming van afstand en nabijheid in het werk van Carl Rogers, Martin Buber en Henri Nouwen*. (Tilburg; KSGV, 2017) p9.

⁹ Chrystides, G.D. en Geaves, R. *The study of religion – An introduction to key ideas and methods*. (New York; Bloomsbury, 2014) p19.

En zie: Brink, G. van den en Kooi, C. van der, *Christelijke Dogmatiek*. (Zoetermeer; Boekencentrum, 2012) p185.

Religion, then, can be defined as a system of beliefs and practices by means of which a group of people struggles with these ultimate problems of human life. It expresses their refusal to capitulate to death, to give up in the face of frustration, allow hostility to tear apart their human aspirations.¹⁰

Binnen de godsdienst Christendom was Henri Nouwen een spiritueel leider die mensen individueel en in groepsverband inspireerde en hun geloof beïnvloedde. Ninian Smart (1927-2001) hanteert het omvattende begrip *worldview* voor de manier waarop mensen over het algemeen in het leven staan en dit leven bekijken.¹¹ Max Weber (1864-1920) heeft als eerste socioloog beschreven dat leiderschap met charisma, zoals dat vanuit Nouwen op ons afkomt, een belangrijke invloed heeft op de sociologische organisatie en ontwikkeling van religie.¹² Dit alles is motivatie en reden om ons te verdiepen in de levensloop, de zingeving en het werk van de katholieke priester en pastor Henri Nouwen. Hiermee bevinden we ons met Ganzevoort en Visser op het terrein van de biografie van *'de pastor zelf'* en spitsen we dat toe op het concrete leven en werk van Henri Nouwen.¹³

1.3. Afbakening

We zullen een duidelijke keuze en afbakening hanteren, omdat reeds veel over Nouwen geschreven is. Dit schrijven is gedaan in de vorm van biografieën, dissertaties, scripties en artikelen. We denken hierbij bijvoorbeeld aan de viertal biografieën van Ford¹⁴ en O'Laughlin¹⁵, de dissertaties van Kerklaan¹⁶ en Karickal¹⁷, een scriptie van Roekel-Lambregts¹⁸ en een artikel van Dreyer.¹⁹ Dit zijn voorbeelden van uiteenlopende pogingen om het leven van Nouwen te onderzoeken, elk met zijn of haar eigen accent. Zo legt Ford nadruk op de gewonde en mystieke kant van Nouwen. O'Laughlin gebruikt veel foto's en kiest een meer psychologische benadering. Kerklaan tracht betekenis in het werk van Nouwen te vinden voor hedendaags geloof en het spanningsveld tussen overgave en autonomie, terwijl Karickal verbinding legt tussen Nouwens boeken en de pastorale bediening. Dreyer zoekt in haar artikel naar verheldering tussen Nouwens beleving van spiritualiteit in relatie tot de praktische theologie en Roekel-Lambregts is met haar scriptie vooral op zoek naar inspiratie bij

¹⁰ Yinger, J.M. *The scientific study of religion*. (Londen; Collier-Macmillan, 1970) p12.

¹¹ Chrystides en Geaves, *The study of religion*. (2014) p30.

¹² Roberts, K.A. en Yamane, D. *Religion in sociological perspective*. (Los Angeles; Sage, 2016) p159.

¹³ Ganzevoort, R. R. en Visser, J. *Zorg voor het verhaal – Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*. (Zoetermeer; Meinema, 2007) p397-p409.

¹⁴ Ford, M. *Een gewonde profeet – Een portret van Henri Nouwen*. (Tielt; Lannoo, 2000) 240pp. En: Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) 212pp.

¹⁵ O'Laughlin, M. *Gods beminde – Een spirituele biografie van Henri Nouwen*. (Kampen; Ten Have, 2006) 217pp. En: O'Laughlin, M. *Henri Nouwen – Zijn leven en zijn spiritualiteit*. (Tielt; Lannoo, 2006) 160pp.

¹⁶ Kerklaan, H. *Op zoek naar geloven tussen autonomie en overgave – Een studie naar hedendaags geloven in het werk van Henri Nouwen*. (Bibliotheek KU Brabant; Doctoraalscriptie Pastoraaltheologie, 1992) 154pp.

¹⁷ Karickal, P.J.T. *From professional functioning to personal confession – Henri J.M. Nouwen's contribution to the contemporary spirituality of pastoral care*. (Würzburg; Theologischen Fakultät der Bayerischen Julius-Maximilian-Universität, Dissertation, 2007) 249pp.

¹⁸ Roekel-Lambregts, M. van, *Zorg voor de ziel - Van contemplatie naar compassie*. (Universiteit voor Humanistiek; 2018) 80pp.

¹⁹ Dreyer, Y. *Beyond psychology – Spirituality in Henri Nouwen's pastoral care*. (University of Pretoria; Practical Theology, 2003) 19pp.

Nouwen voor de hedendaagse geestelijke verzorging. We zullen vanzelfsprekend rekening houden met bovenstaande accenten bij de formulering van onze doelstelling voor dit scriptieonderzoek.

Focus

We willen erachter zien te komen hoe Nouwens biografie en bibliografie eruit zien en vooral op welke manier deze met elkaar in verbinding staan. Dit is interessant vanuit het professionele verlangen naar inzicht in verschillende unieke levenslopen en -ervaringen die mensen hebben en de competentie van begeleidingskunde die we vanuit de kwaliteitsstandaard van de geestelijk verzorger kennen.²⁰ We zullen vanuit Nouwens gehele levensloop inzoomen op belangrijke ervaringen van contingentie. Dit zijn ervaringen die zijn alledaagse en gewone leven verstoren en invloed hebben op de manier waarop hij zijn identiteit en spiritualiteit heeft vormgegeven.²¹ We komen hier in 2.3. op terug. Vanuit de relatie van bepaalde belangrijke ervaringen van contingentie met Nouwens oeuvre, willen we vervolgens ook nagaan welke rol zijn persoonlijke spiritualiteit hierin speelt.

1.4. Doelstelling

Vanuit het voorgaande komen we tot de formulering van een doelstelling van dit scriptieonderzoek: *Deze masterscriptie in het kader van een descriptief literatuuronderzoek zal proberen de relatie te verhelderen van belangrijke ervaringen van contingentie in de biografie van Henri Nouwen tot zijn bibliografie en wil tevens verhelderen welke rol zijn persoonlijke spiritualiteit in deze relatie speelt.*

Onze hoofdvraag luidt:

*Wat is de relatie van **belangrijke ervaringen van contingentie in de biografie van Henri Nouwen tot zijn bibliografie** en welke rol speelt zijn **persoonlijke spiritualiteit** hierin?*

De drie deelvragen die we achtereenvolgens hanteren bij de beschrijving van ons onderzoek zijn:

- (a) *Welke belangrijke ervaringen van contingentie kent Nouwens biografie?* (Zie hoofdstuk 2)
- (b) *Welke relatie hebben deze ervaringen van contingentie met zijn bibliografie?* (Zie hoofdstuk 3)
- (c) *Welke rol speelt zijn persoonlijke spiritualiteit hierin?* (Zie hoofdstuk 4)

1.5. Spiritualiteit

Omdat we de term spiritualiteit binnen ons onderzoek goed willen onderscheiden, kiezen we ervoor om deze grondiger te definiëren. De keuze voor deze definiëring heeft een tweeledig doel; ten eerste willen we de term niet verwarren met de term 'religieus' die we ook zullen vinden in het ADCL-

²⁰ VGVZ, *Beroepsstandaard geestelijk verzorger*. (2015) 46pp.

²¹ Scherer-Rath, M. *Ervaring van contingentie en spirituele zorg*. (Psyche & Geloof; nr3. 2013) p186.

schema in het vervolg van deze scriptie, en ten tweede willen we in de basis van dit religiewetenschappelijk onderzoek een zo algemeen mogelijke definiëring van spiritualiteit hanteren en deze definitie niet verwarren met de ‘persoonlijke’ christelijke (katholieke) spiritualiteit van Henri Nouwen die in hoofdstuk vier ter sprake zal komen. Samen met Philip Sheldrake hanteren we daarom de volgende algemene definitie van spiritualiteit voor ons onderzoek:

Spirituality is a word that, in broad terms, stands for lifestyles and practices that embody a vision of human existence and of how the human spirit is to achieve its full potential. In that sense, spirituality embraces an aspirational approach whether religious or secular to the meaning and conduct of human life.²²

Zoals te lezen is in bovenstaande algemene definitie van Sheldrake kiezen we ervoor om een spiritualiteit te gebruiken met een breder inclusivistische definitie voor en vanuit het universele mens-zijn, die zowel seculier als religieus kan worden ingevuld. We onderscheiden daarbij de term spiritualiteit van de term religiositeit. De laatste term is hiermee in de basis van ons onderzoek een term waarmee we aanduiden dat een persoon een exclusief uitgesproken religie aanhangt, wat bijvoorbeeld tot uiting kan komen binnen een monotheïstische godsdienst, zoals het Christendom, waarvan Henri Nouwen een uitgesproken aanhanger is. Dit doen we om zuivere religiewetenschappelijke redenen.

1.6. Scriptiestructuur

Nadat we ons in dit eerste hoofdstuk hebben bezig gehouden met de inleiding van deze masterthese, zullen we in hoofdstuk twee komen tot de beantwoording van de vraag welke belangrijke ervaringen van contingentie de biografie van Henri Nouwen kent. We hanteren voor deze beschrijving het ADCL-schema van Scherer-Rath. In hoofdstuk drie richten we ons daarna op de beschrijving van het oeuvre van Nouwen en zien we welke relatie dit heeft met de betreffende belangrijke ervaringen van contingentie. Vervolgens zullen we ons in hoofdstuk vier bezig gaan houden met de plaats die de spiritualiteit van Nouwen inneemt binnen de relatie van Nouwens biografie met zijn bibliografie. Tenslotte zullen we in hoofdstuk vijf tot een slotconclusie komen over ons onderzoeksproces naar de biografie, bibliografie en spiritualiteit van Henri Nouwen en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Tevens willen we in het laatste hoofdstuk met een terugblik een evaluatie en samenvatting geven.

²² Sheldrake, P. *Spirituality – A very short introduction*. (Oxford; University press, 2012) p1.

HOOFDSTUK 2

HET LEVEN VAN HENRI NOUWEN

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk houden we ons bezig met de eerste deelvraag van ons onderzoek: ‘*Welke belangrijke ervaringen van contingentie kent de biografie van Henri Nouwen?*’ We schetsen allereerst een beknopte biografie van het leven van Nouwen. Na de in vier delen opgebouwde biografische schets (2.2.) beschrijven we uitgebreider wat we verstaan onder ervaringen van contingentie (2.3.). Hierbij komen de begrippen existentie, identiteit en levensverhaal voorbij en sluiten we af met het beschrijven van het ADCL-schema van Scherer-Rath. Vervolgens komen we tot een keuze van een aantal belangrijke ervaringen van contingentie op de levenslijn van Nouwen (2.4.). We maken deze keuze op basis van analyses vanuit het ADCL-schema en persoonlijke uitspraken van Nouwen zelf.

2.2. Biografische schets

Als hoofdbron voor deze biografische schets gebruiken we de eerste biografie over het leven van Nouwen die geschreven werd door Jurjen Beumer. Beumer (1947-2013) schreef deze biografie op het moment dat Nouwen nog leefde. Voordat het boek uitgegeven zou worden, stierf Nouwen. Dat is ook duidelijk te zien aan het eind van deze biografie waar een *In memoriam* is toegevoegd.²³ Ook lezen we dit in het woord van dank.²⁴ Omdat we ons vooral op de hoofdlijn willen richten, gebruiken we dit eerste en standaardwerk over Nouwen. Aan het eind van de biografische schets voegen we –enkel voor de volledigheid– wat zaken toe uit het boek *Een gewonde profeet* van Michael Ford.²⁵

2.2.1. Jeugdijaren (1932-1950)

Henri (Jozef Machiel) Nouwen wordt op de 24^e dag van de eerste maand van het jaar 1932 geboren in het plaatsje Nijkerk. Zijn vader Laurent Jean Marie Nouwen werd geboren in 1903 en het geboortjaar van zijn moeder Maria Huberta Helena Ramselaar is het jaar 1906.²⁶ Zij trouwden in het jaar 1931 en ontvangen negen maanden later hun eerste zoon *Henri Nouwen* die na een zeer zware bevalling van drie dagen en drie nachten wordt geboren. In 1934 ontvangen zij hun tweede zoon en na een periode van ongeveer tien jaren worden nogmaals een jongen en later een meisje geboren.²⁷

De jeugdijaren van Henri Nouwen worden gekenmerkt door harmonie en bescherming. Het gezin waarin hij opgroeit, is een traditioneel katholiek gezin. Henri komt in de verhalen naar voren als een

²³ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God – De spiritualiteit van Henri Nouwen*. (Tielt; Lannoo, 1996) p213-220.

²⁴ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p221.

²⁵ Ford, M. *Een gewonde profeet – Een portret van Henri Nouwen*. (Tielt; Lannoo, 2000) 240pp.

²⁶ Beumer, (1996) p17.

²⁷ Beumer, (1996) p19.

kind dat enorm energiek, beweeglijk en ondernemend is.²⁸ Tegelijk is al vroeg Nouwens tweede karakterlijn te ontdekken; de op vroomheid en beschouwing aangelegde persoon met grote belangstelling voor het kerkelijk gebeuren.²⁹ Van jongs af aan wil hij priester worden. Zijn gezinsleden moeten dikwijls als parochianen meegaan in zijn spel als priestertje. De zolder van het ouderlijk huis dient hierbij als kerkzaal met daarin liturgisch speelgoed, zoals een gordijn als priestergewaad.³⁰

2.2.2. Studiejaren (1950-1966)

Op zijn 18^e slaagt Nouwen voor het eindexamen van het gymnasium. Hij volgt daarna het laatste jaar van het kleinseminarie in Apeldoorn om de zes jaren die volgen priesterstudent te zijn op het grootseminarie in Rijssenburg. Hij volgt twee jaar filosofie en vier jaar theologie om vervolgens in 1957 tot priester te worden gewijd.³¹ Nouwen wordt aangewezen om zich verder te bekwamen in de theologie in Rome, maar hij heeft andere plannen en vraagt of hij psychologie kan studeren in Nijmegen. Hij voelt intuïtief aan dat de menselijke kant van geloven teveel ingekaderd is geraakt in kerkelijke structuren en rituelen, waardoor de menselijke ontwikkeling verstild kan raken.³²

Naast zijn studie loopt hij praktijkstages in de mijnen van Zuid-Limburg, bij Unilever in Rotterdam en als aalmoezenier in het leger.³³ Ook gaat hij als werkstudent aan de slag als aalmoezenier bij de Holland-Amerika-Lijn (HAL). Hij staat mensen bij die emigreren en de overtocht maken naar New York. Na zijn Nijmeegse studie psychologie schrijft hij zich in voor het studieprogramma '*Religie en psychiatrie*' aan het Menninger-Instituut van Topeka in Kansas.³⁴ In deze periode komt Henri Nouwen ook tot een zekere politieke bewustwording. Hij loopt in 1965 mee van Selma richting Montgomery in de grote mars van Martin Luther King (1929-1968) in de strijd voor zwarte burgerrechten.³⁵

2.2.3. Doceerjaren (1966-1981)

Van 1966 tot 1968 is Nouwen docent op Notre Dame University. Hij geeft daar in eerste instantie de vakken algemene psychologie.³⁶ Later ontwikkelt hij allerlei cursussen die uitgroeien tot colleges in de pastorale psychologie. Zijn eerste boek *Intimacy* is een uitvloeisel van deze collegereeksen. In deze periode ondergaat hij grote invloed van Anton Boisen (1876-1965), Seward Hiltner (1909-1984) en Thomas Merton (1915-1968). Na het docentschap aan Notre Dame komt het boek *Creative*

²⁸ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p22.

²⁹ Beumer, (1996) p23.

³⁰ Beumer, (1996) p22-23.

³¹ Beumer, (1996) p29.

³² Beumer, (1996) p30.

³³ Beumer, (1996) p30.

³⁴ Beumer, (1996) p31.

³⁵ Beumer, (1996) p34.

³⁶ Beumer, (1996) p34.

Ministry uit. Dit boek laat een sterke integratie zien van psychologie en theologie met aandacht voor de spiritualiteit van de pastor.³⁷

Na een korte onderbreking in Nederland wordt Nouwen van 1971 tot 1981 hoogleraar in Yale. In deze periode komt de integratie van psychologie met pastoraat steeds verder tot ontwikkeling. Nouwens persoonlijke invalshoek wordt duidelijk zichtbaar in zijn manier van doceren en schrijven. Theologie, geloof en kerk krijgen bij hem een persoonlijke kleur. Zijn theologie is –voor in die tijd– herkenbaar, omdat het raakt aan mensen en hún zoektocht.³⁸ Volgens Beumer is het boek *Open uw hart* het hoogtepunt van wat Nouwen in de Yale-periode schrijft. In dit boek komt een aantal lijnen van zijn denken, voelen en ervaren bij elkaar. Het is vooral Nouwen zelf die in dit boek naar voren komt en een dieper niveau van zichzelf en zijn opgedane inzichten bloot geeft.³⁹ In paragraaf 4.3.1. zullen we dit boek uitvoeriger bespreken.

2.2.4. Rijpingsjaren (1981-1996)

Het jaar na Yale is Nouwen te vinden in Latijns-Amerika voor een cursus Spaans, om vervolgens als missionaris in een sloppenwijk te wonen.⁴⁰ Daarna keert hij terug naar de Verenigde Staten waar hij ongeveer drie jaar zal doceren aan Harvard Divinity School. Deze periode zal een soort wachtkamer blijken te zijn voor zijn leven na zijn docentschap, want vanaf 1985 vindt de start van een grote wending plaats in Nouwens leven.⁴¹ Hij kiest ervoor de universitaire wereld vaarwel te zeggen en vanuit een roeping te gaan wonen en werken in een gemeenschap van de Ark-beweging.⁴² Vanaf 1986 is Henri Nouwen bewoner en pastor van de Daybreak gemeenschap, waar hij voor dertien maanden de persoonlijk verzorger van de zeer verstandelijk gehandicapte Adam Arnett wordt.⁴³

Zijn eerste periode als pastor in Daybreak moet Nouwen erg wennen en komt hij in een diepe crisis terecht. Met goede hulp komt hij deze crisis uiteindelijk te boven. In 1989 krijgt hij een ernstig ongeluk wat hij overleeft. Hij schrijft veel waardoor de productiviteit aan boeken groot is. Een bestseller en zijn Magnum opus is zijn boek *Eindelijk Thuis, gedachten bij Rembrandts 'De terugkeer van de Verloren Zoon'*. Dit boek komt uit in het jaar 1994. Het gaat volgens Beumer in dit boek niet over een deelaspect van spiritualiteit, maar om een spirituele totaalvisie van Henri Nouwen.⁴⁴

³⁷ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p36.

³⁸ Beumer, (1996) p40.

³⁹ Beumer, (1996) p41.

⁴⁰ Beumer, (1996) p58.

⁴¹ Beumer, (1996) p65.

⁴² Beumer, (1996) p68.

⁴³ Beumer, (1996) p73.

⁴⁴ Beumer, (1996) p82.

Nouwen reist veel door allerlei uitnodigingen over de hele wereld. Daar gaat hij graag op in, omdat hij daarmee het gedachtegoed van de Ark-community verder kan uitdragen.⁴⁵ De Ark is een internationaal netwerk van meer dan honderd gemeenschappen op zes continenten, waarin mensen met en zonder verstandelijke beperkingen als vrienden samenleven en in wederkerigheid voor elkaar zorgen.⁴⁶ In september 1996 maakt Nouwen zich op voor een reis naar Sint Petersburg, waar hij voor de Nederlandse televisie een uitzending zou gaan maken over zijn boek *'Eindelijk Thuis'*.⁴⁷ Daarvoor zou hij eerst een voorbereidende ontmoeting hebben in Hilversum met programmamaker Jan van den Bosch van de EO om de opname van de uitzending goed met elkaar door te kunnen nemen.⁴⁸

In een hotel in Hilversum wordt hij onwel en wordt hij naar het ziekenhuis gebracht. De 64-jarige Henri Nouwen overlijdt op zaterdag 21 september 1996 aan een hartaanval in het ziekenhuis in Hilversum. Drie dagen later –op 24 september– wordt een afscheidsdienst in de vorm van een eucharistieviering gehouden in de Sint–Catharinakerk in Utrecht. Zaterdag 28 september vindt hij zijn laatste rustplaats op een begraafplaats in Toronto.⁴⁹ Op deze plek heeft Nouwen immers de laatste tien jaar van zijn leven doorgebracht in de Ark-gemeenschap. Hij wordt begraven in een kist die gemaakt is door de bewoners die ook werkzaam waren in de meubelmakerij van Daybreak.⁵⁰

2.3. Ervaring van contingentie

In deze paragraaf zullen we komen tot de beschrijving wat ervaring van contingentie inhoudt. We lezen o.a. over de begrippen existentieel en levensverhaal en richten ons op een beschrijving van het ADCL-schema. Bij dat laatste passeren de aspecten, dimensies en trefwoorden de revue. Vervolgens willen we dit alles toepassen in 2.4. bij de keuze van wendingen in de levensloop van Nouwen.

2.3.1. Existentieel

Bepaalde voorvallen in een menselijk individueel leven kunnen de identiteit van de persoon raken. We spreken dan over een existentiële levenservaring.⁵¹ Kruizinga (et.al.) noemt in navolging van Wuchterl in haar artikel over contingentie de vier aspecten om een ervaring van contingentie existentieel te kunnen noemen. Dit zijn (1) de mogelijkheid van de gebeurtenis, terwijl het niet noodzakelijk is dat het gebeurt, (2) de eliminatie van elk mogelijk menselijk handelen om de niet-

⁴⁵ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p83.

⁴⁶ Hauerwas S. en Vanier, J. *Zalig de zachtmoedigen – Het profetisch getuigenis van zwakheid*. (Zoetermeer; Boekencentrum, 2016) p105.

⁴⁷ Ford, *Een gewonde profeet*. (2000) p210.

⁴⁸ Ford, (2000) p211.

⁴⁹ Ford, (2000) p16. en: Beumer, (1996) p13.

⁵⁰ Ford, (2000) p214.

⁵¹ Scherer-Rath, M. *Ervaring van contingentie en spirituele zorg*. (2013) p187.

noodzakelijke gebeurtenis te verhinderen, (3) het gaat gepaard met een existentieel belang, en (4) het ontstaan van een reflexieve impuls om de gebeurtenis beargumenterend te willen hanteren.⁵²

We spreken van een ervaring van contingentie, wanneer het voor iemand een uitdaging vormt om een existentiële ervaring een plaats te geven in het persoonlijke levensverhaal.⁵³ Kruizinga laat in een theoretisch artikel met beschrijving van het LISA-model zien, dat narratieve identiteitsvorming een belangrijk aspect is bij het interpreteren van levensgebeurtenissen. Identiteit van mensen is verweven met hun levensverhaal. Met behulp van verhalen vormen mensen hun eigen identiteit.⁵⁴

2.3.2. Levensverhaal

Volgens Sanders is dit verhaal-maken van het leven algemeen-menselijk. Ze geeft aan dat we niet alleen een verhaal hebben, maar het ook ten diepste zijn. We leven zagezegd in ons eigen verhaal. Ze komt met het voorbeeld van de Emmaüsgangers uit het Lucas-evangelie.⁵⁵ Zij liepen elkaar verhalen te vertellen en integreerden het zicht op Jezus in die verhalen. Ze vroegen aan elkaar: was ons hart niet brandend in ons? Ze leefden met een verhaal. Sanders noemt een aantal effecten van verhalen, namelijk; hoe verhalen het hart van mensen kunnen laten branden, hoe levendig gebeurtenissen voor onze ogen kunnen verschijnen en dat verhalen ons leven een bepaalde richting op kunnen wijzen.⁵⁶ Op deze manier willen we ook specifieker kijken naar het levensverhaal van Henri Nouwen.

Mensen leren omgaan met ervaringen van contingentie door voortdurend hun eigen levensverhaal te reconstrueren tot een aanvaardbaar en leefbaar geheel, waarbij ervaringen worden gebruikt om te komen tot ultieme levensdoelen.⁵⁷ Door betekenis te geven aan ervaringen van contingentie komen mensen tot een sterkere integratie. Hartog schrijft in navolging van de filosoof Paul Ricoeur dat dit gebeurt doordat mensen hun afzonderlijke verhalen in een groter verhaal plaatsen. Op deze manier kunnen mensen hun eigen leven gaan 'lezen' waarbij zij hun levensgebeurtenissen en ervaringen integreren op een manier zodat ze zichzelf en hun wereld gaan begrijpen. Persoonlijk begrip en betekenis geeft voor mensen verbinding aan de ervaringen en aan de gebeurtenissen.⁵⁸

⁵² Kruizinga, R. et al. *Modes of relating to contingency; An exploration of experiences in advanced cancer patients*. (Cambridge University Press; Palliative and Supportive Care 15, 2017) p445.

⁵³ Kruizinga, R. *Het LISA-model - Gestructureerde gesprekken over ervaringen van contingentie en ultieme levensdoelen*. (Psyche & Geloof 26, 2015) nr.4. p218.

⁵⁴ Kruizinga, R. *Het LISA-model*. (2015) p216.

⁵⁵ Sanders, J. *We hebben een verhaal nodig*. (Nijmegen; Radboud Universiteit, Inaugurale rede, 2017) p16.

⁵⁶ Sanders, (2017) p6.

⁵⁷ Hartog, et al. *Narrative meaning making and integration: Toward a better understanding of the way falling ill influences quality of life*. (Journal of health psychology; SAGE, 2017) p6.

⁵⁸ Hartog et al. (2017) p2-3.

De beleving van het menselijk subject in de persoonlijke levensidentiteit geeft de diepte aan van het narratief waarin men leeft. Sanders geeft aan dat de communicatie het beleven en daarmee de ervaring zelf is.⁵⁹ Alle ervaringen kunnen worden meegenomen om de verhalen als puzzelstukjes van een grotere puzzel te laten worden tot een kleurrijkere individuele identiteit, waarbij mensen hun ervaringen van contingentie niet enkel overkomen, maar uiteindelijk zelfs als tweede leven (geschenk) kunnen worden ervaren.⁶⁰ We zullen bezien of dit bij Nouwen ook het geval is.

2.3.3. ADCL-schema

Om het begrip *ervaring van contingentie* scherper in beeld te krijgen, werd door Scherer-Rath het ADCL-schema ontwikkeld.⁶¹ Het ADCL-schema (*Aspects and Dimensions of Contingential Life-experiences*) zien we hieronder in tabel 1. Dit schema helpt ons om de aspecten en dimensies van levenservaringen te onderscheiden. Elke ervaring van contingentie is bij de toepassing van dit schema als positieve of negatieve ervaring te duiden. Vervolgens kan zowel een positieve als een negatieve ervaring actief of passief zijn. We zien drie kolommen aan de rechterkant met 'situationeel', 'existentieel' en 'spiritueel/religieus'. In elke kolom staan intuïtieve trefwoorden waarmee de ervaringen een kleur gegeven kunnen worden. We beschrijven nu eerst op een dieper niveau de afzonderlijke aspecten en dimensies van ervaringen van contingentie.

Tabel 1 *Het ADCL-schema (Aspects and Dimensions of Contingential Life-experiences)*

			Situationeel	Existentieel	Spiritueel/ Religieus
			Positief	Actief →	<i>Prestatie</i>
Passief →	<i>Geluk</i>	<i>Geschenk</i>		<i>Genade/ Barmhartigheid</i>	
Negatief	Actief →	<i>Falen</i>	<i>Schuld</i>	<i>Zonde/ Slecht karma</i>	
	Passief →	<i>Ongeluk</i>	<i>Tragedie</i>	<i>Verlatenheid</i>	

⁵⁹ Sanders, *We hebben een verhaal nodig*. (2017) p17.

⁶⁰ Scherer-Rath, M. *Ervaring van contingentie en spirituele zorg*. (2013) p187.

⁶¹ Scherer-Rath, (2013) p186.

Actief of passief

Levenservaringen kúnnen plaatsvinden, maar dat hoeft noodzakelijkerwijs niet. Als door persoonlijk menselijk handelen een levensgebeurtenis tot stand komt, spreken we van een actief aspect van de gebeurtenis. Denk bijvoorbeeld aan het bewust kiezen van een levenspartner. Een gebeurtenis kan echter ook voorwaardelijk zijn. We bedoelen dan dat het niet hoeft te gebeuren door bewust persoonlijk menselijk handelen. Een levensgebeurtenis die plaatsvindt zonder activiteit vanuit de persoon, duiden we daarom aan met het aspect passief. Denk hier bijvoorbeeld aan het overkomen van het krijgen van een ernstige ziekte. De persoon die bewust handelt, zodat een gebeurtenis plaatsvindt, is actief betrokken binnen de ervaring. De persoon die niet handelt, is logischerwijs passief betrokken binnen de persoonlijke levenservaring.⁶² Dat maakt het actief of passief.

Positief of negatief

Naast het bovenstaande verschil tussen actief en passief, kan een levensgebeurtenis in de basis ook een positieve of negatieve betekenis voor mensen hebben. Iemand die een auto-ongeluk of een ernstige ziekte in de familie meemaakt, zal dit doorgaans niet duiden als een positieve ervaring. Positieve ervaringen zijn ervaringen waar mensen meestal gelukkiger van worden. We denken hier bijvoorbeeld aan het trouwen met een geliefde levenspartner en dit vervolgens ook een geslaagde uitwerking heeft. Zowel positieve als negatieve ervaringen kunnen vallen onder de aspecten actief en passief, zoals hierboven beschreven. Doorgaans vormen negatieve ervaringen in het leven voor mensen een grotere uitdaging om te integreren in het levensverhaal dan positieve ervaringen.⁶³

Situationeel en/of existentieel

We onderscheiden de situationele dimensie van de existentiële dimensie wanneer een gebeurtenis geen tot weinig impact heeft op de persoon die de levenservaring ondergaat.⁶⁴ Op tijd de bus halen (positief/actief) of juist missen (negatief/actief) heeft geen blijvende impact op de interpretatie van het existentiële bestaan van een persoon. Gedurende de dag vinden voortdurend situationele gebeurtenissen plaats. Deze gebeurtenissen kúnnen echter ook existentieel zijn of worden. Denk aan een ongeluk waar iemand zelf actief handelend bij betrokken is geraakt en iemand anders daardoor op een bepaalde manier heeft beschadigd. In de situatie van dat moment is het enkel een ongeluk, maar het kan wel degelijk in de toekomst blijvende gevolgen hebben, zoals schuldgevoel over wat men heeft gedaan, waardoor het op de veroorzaker van het ongeluk een existentiële impact heeft. Het knaagt bewust of onbewust aan diepere persoonlijke gevoelens.⁶⁵

⁶² Hartog et.al. *Narrative meaning making and integration*. (2017) p5.

⁶³ Hartog et.al. (2017) p5.

⁶⁴ Scherer-Rath, M. *Ervaring van contingentie en spirituele zorg*. (2013) p187.

⁶⁵ Scherer-Rath, (2013) p187.

Spiritueel/religieus

De laatste dimensie die we in tabel 1 vinden, betreft de spirituele en/of religieuze dimensie. In het eerste hoofdstuk van deze masterscriptie hebben we een duidelijk onderscheid gemaakt van de term spiritueel met de term religieus (zie 1.5.). We raken hiermee naast situationeel (impact in het nu) en existentieel (impact in het zijn) ook de laag van de impact van de 'zin'. Wanneer een gebeurtenis binnen het laatste perspectief van spiritueel/religieus geïnterpreteerd wordt, hebben we het over de laag van diepere, wijdere en/of hogere betekenis voor mensen. Spiritualiteit en religie bieden mogelijkheden om op een andere, niet rationele manier in contact te komen met het menselijke bestaan via een hogere werkelijkheid. Dit kan voor iemand een geloof zijn in een goddelijk wezen, maar kan ook een vorm van zingeving zijn van bijvoorbeeld zelftranscendentie vanuit de mens.

Betekenisgeving in het leven is uniek, persoonlijk en kan uiteenlopende *worldviews* bevatten, waarbinnen men betekenis geeft aan de betreffende ervaring van contingentie. Een imam binnen het islamitisch geloof zal vanuit de dimensie spiritueel/religieus, naast de actieve prestatie en de plicht die hij ervaart om mensen vanuit de Koran te onderwijzen, zich beroepen op de roeping die hij vanuit Allah ervaart. En iemand die op vrijdag de dertiende onder een ladder doorloopt en vervolgens vallend een been breekt, zal zich mogelijk kunnen gaan hechten aan een vorm van bijgeloof. Zo kunnen ervaringen met een diepere zin een andere betekenis ontvangen, waardoor mensen op een andere manier (on)bewust in staat zijn deze ervaringen te integreren in hun eigen levensverhaal.⁶⁶

Trefwoorden

De schuingedrukte trefwoorden in tabel 1 zijn mogelijke en intuïtieve omschrijvingen welke mensen geven aan een betreffende levensgebeurtenis binnen de kaders van de genoemde aspecten en dimensies. Door dit schema toe te gaan passen, kunnen we komen tot een duiding van bepaalde ervaringen van contingentie in het leven van Henri Nouwen en verantwoorden we waarom we tot bepaalde keuzes zullen overgaan in het kader van deze scriptie over de relatie van belangrijke ervaringen van contingentie tot de bibliografie van Henri Nouwen. Omdat we met ervaringen van contingentie te maken hebben met levensgebeurtenissen die de normale gang van de levensloop veranderen, spreken we in deze scriptie over de 'wendingen' in de levenslijn van Henri Nouwen.

⁶⁶ Scherer-Rath, M. *Ervaring van contingentie en spirituele zorg*. (2013) p188- 189.

2.4. Wendingen bij Nouwen

We selecteren in deze paragraaf zes belangrijke ervaringen van contingentie in het leven van Nouwen op basis van de aantoonbaarheid dat in deze ervaringen sprake is van een existentiële betekenis. Het gaat hierbij om de ervaringen die de vertrouwde identiteit dusdanig uit balans brengen, zoals hierboven uitgebreider beschreven. Deze ervaringen hebben impact en beïnvloeden hierdoor –in tegenstelling tot een situationele betekenis– de verandering van het leven.⁶⁷ Kijkend door de bril van deze wetenschap, springen een zestal wendingen in het leven van Henri Nouwen eruit, die we nu nader zullen bekijken a.d.h.v. uitspraken van Nouwen en met het ADCL-schema.

We willen komen tot een verantwoording van keuzes van zes belangrijke ervaringen van contingentie in de levenslijn van Henri Nouwen. We zullen deze ervaringen in chronologische volgorde beschrijven. We doen dit door een uitspraak van Nouwen te interpreteren aan de hand van het eerdergenoemde analyseschema.⁶⁸ Eerst zullen we een korte uitleg geven van de ervaring op de levenslijn van Nouwen. Vervolgens bekijken we een uitspraak van Nouwen over deze ervaring van contingentie, waaruit we een interpretatie opmaken vanuit de onderscheiden aspecten (positief/negatief/actief/passief) en de verschillende dimensies (situationeel/existentieel/spiritueel-religieus). Op deze manier trachten we tot een duiding te komen van de ervaringen van contingentie.

2.4.1. Geaardheid

Vanaf ongeveer zijn zesde levensjaar heeft Nouwen weet van zijn homoseksuele geaardheid.⁶⁹ Hij worstelt hier zijn hele leven mee. Hij schrijft hierover bijvoorbeeld het volgende citaat:

“Mijn seksualiteit zal tot mijn dood een grote bron van lijden voor mij blijven. Ik denk dat er geen enkele ‘oplossing’ is. De pijn is echt ‘van mij’ en ik zal hem mij eigen moeten maken. Iedere ‘oplossing in de relationele sfeer’ zal op een ramp uitlopen.”⁷⁰

Nouwen gebruikt de woorden ‘grote bron van lijden’, ‘geen enkele oplossing’, ‘mijn pijn’. Hij loopt tegen de blijvende situatie aan die onoplosbaar voor hem is. Het is een existentiële ervaring van tragiek, omdat hij zich machteloos voelt i.v.m. de onmogelijkheid dat hij deze noodzakelijkheid niet kan oplossen. Het overkomt hem passief, zonder zijn eigen toedoen met de pijnlijke negatieve ervaring. Daarom duiden we deze ervaring van contingentie als existentieel: negatief/passief.

⁶⁷ Scherer-Rath, M. *Ervaring van contingentie en spirituele zorg*. (2013) p187.

⁶⁸ Zie tabel 1 - Het ADCL-schema (*Aspects and Dimensions of Contingential Life-experiences*).

⁶⁹ Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) p89.

⁷⁰ Nouwen, H. *Love, Henri, Letters on the spiritual life*. (New York; Harper Collins, 2016) p15.

Wanneer hij over deze pijn verder schrijft in deze zelfde brief, valt het ons op dat hij zegt zich binnen deze ervaring niet verlaten te voelen door God:

“Ik voel mij intens door God geroepen om mijn geloftes waar te maken, zelfs als dat veel pijn betekent. Maar ik heb er vertrouwen in dat die pijn vrucht zal dragen.”⁷¹

Vanuit het ADCL-schema zien we hier de positief/actieve kant in de dimensie religieus sterk terug komen. Hij schrijft de woorden ‘geroepen’, ‘vertrouwen’ en dat de pijn hopelijk zal ‘vrucht dragen’. Dit lijkt in te houden dat zijn religiositeit hem kan helpen om te komen tot aanvaarding, wanneer het in zijn beleving allemaal niet voor niets is geweest. Hij zegt hiermee hoop te houden op en uit God.

2.4.2. Priesterwijding

Reeds op jonge leeftijd kende Nouwen –naast zijn besef van zijn homoseksuele gevoelens– ook een roepingsbesef tot het priesterschap. Zoals eerder beschreven speelde hij op de zolderkamer van zijn ouderlijk huis priestertje, waarbij gezinsleden moesten dienen als misdienaren. Na allerlei studies (gymnasium, kleinseminarie, theologie, filosofie) werd Nouwen op 21 juli 1957 tot priester gewijd in de St-Catharinakathedraal in Utrecht.⁷² Hij schrijft over zijn besluit priester te worden het volgende:

“Ik denk niet dat ik overdrijf wanneer ik zeg, dat moeders diepe trouw en toewijding aan de eucharistie een van de factoren, zo niet de belangrijkste factor was bij mijn besluit om priester te worden.”⁷³

We zien hier dat Nouwen zelf spreekt over het feit dat hij actief ‘besluit’ om priester te worden. De ervaring op de dag dat hij gewijd wordt als priester is voor hem een bijzondere aangelegenheid die de rest van zijn leven zal bepalen. Hij schrijft in zijn boek *Kun je de beker drinken?* dat zijn langgekoesterde droom om priester te worden eindelijk in vervulling ging. Ook deelt hij dat hij klaar was voor een leven als priester en dat hij er al vroeg van droomde om ooit de eucharistie te vieren zoals zijn oom Toon, die zelf ook priester was. Hij schrijft over die bewuste dag in Utrecht:

“Zo werd ik, samen met zevenentwintig andere kandidaten, tot priester gewijd (...). Ik zal nooit vergeten hoe diep ontroerd ik was op dat moment.”⁷⁴

⁷¹ Nouwen, H. *Love, Henri*. (2016) p15.

⁷² Ford, M. *Een gewonde profeet*. (2000) p99.

⁷³ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p25.

⁷⁴ Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (Tielt; Lannoo, 2012) p2.

Met de woorden *'diep ontroerd'* is dit voor hem een existentiële ervaring met de aspecten positief/passief. Hij lijkt dit te ervaren als een groot geschenk in het licht van zijn hele jeugd die hij als positief heeft ervaren. De ervaring van het moment tot priester gewijd te worden, is voor hem een uitgesproken religieuze ervaring met de aspecten positief/actief. Zo lezen we ook in zijn boek *Kun je de beker drinken?* dat Nouwen over het moment schrijft dat hij tijdens de wijding samen met anderen de eucharistie viert:

*"Tijdens de offerande hield ik de kelk zorgvuldig vast; na de consecratie hief ik de kelk hoog boven mijn hoofd. (...) Het was een intieme en mystieke ervaring. De aanwezigheid van Jezus was reëler voor mij dan de fysieke aanwezigheid van een vriend kon zijn. Daarna bad ik geruime tijd en voelde me overweldigd door de genade van mijn priesterschap."*⁷⁵

Nouwen gebruikt hier spirituele woorden als *'intiem'* en *'mystiek'* en woorden met een religieuze lading, zoals: *'aanwezigheid van Jezus'*. Dat laatste is een uitgesproken religieuze beleving. De uitwerking van zijn keuze lijkt hij zowel positief als passief te duiden, wanneer hij in de laatste zin spreekt over zijn net begonnen priesterschap met de woorden *'overweldigd'* en *'genade'*.

2.4.3. Moeder sterft

Na ongeveer 21 jaar priesterschap sterft op 9 oktober 1978 de moeder van Nouwen aan de gevolgen van pancreaskanker. Hij schrijft in zijn boek *Moeder – Een in memoriam* het volgende over zijn besef van haar laatste stervensuur, toen hij samen met zijn familieleden afwisselend aan het waken was:

*"We hadden de laatste drie dagen wel geweten dat ze dood zou gaan, maar nu begon het tot ons door te dringen dat het einde nabij was. Er zouden geen nieuwe kansen meer zijn om uitdrukking te geven aan dankbaarheid, berouw, vreugde of verdriet. Er zou geen gelegenheid meer zijn om iets te veranderen. Nooit. Haar leven liep ten einde en onze band met haar gleed naar het rijk der herinnering."*⁷⁶

Zoals te zien is in de uitspraak van Nouwen raakt deze gebeurtenis op een dieper niveau. Er wordt door hem gesproken van *'doordringen'*, *'einde is nabij'*, *'geen nieuwe kansen'*, *'geen gelegenheid meer iets te veranderen'*, *'nooit'* en *'onze band gleed weg'*. Wanneer we wederom het ADCL-schema als analyse-instrument naast bovenstaande uitspraken leggen, komen we uit op het spoor van een

⁷⁵ Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (2012) p99.

⁷⁶ Nouwen, H. *Moeder – Een in memoriam*. (Tielt; Lannoo, 1984) p43.

negatieve ervaring van contingentie die hem samen met zijn gezinsleden, passief overkomt. Ondanks dat sterven bij het leven hoort, is deze situatie voor hem een existentiële ervaring die hem diep in zijn bestaan raakt. We lezen hierover in een brief van Nouwen van 25 oktober 1978, ruim twee weken na het overlijden van zijn moeder, wanneer hij aan een vriend Jim Forest schrijft:

“Ik ben nog steeds als verdoofd. Alles ziet er nu anders uit en langzaam herontdek ik de wereld waarvan ze zoveel hield. Ze maakte zozeer deel van mijn leven uit dat ik echt alles opnieuw moet leren.”⁷⁷

We lezen hier dat Nouwen ‘als verdoofd’ is, dat ‘alles er nu anders uitziet’ en dat hij aangeeft ‘echt alles opnieuw te moeten leren’. Zijn leven staat door het sterven van zijn moeder op zijn kop. We zien hierdoor dat deze ervaring van contingentie een existentiële levenservaring voor hem is met impact op zijn normale dagelijkse leven en beleven. Wat verder opvalt is dat Nouwen deze hele ervaring van contingentie ook positief/passief ervaart vanuit de religieuze dimensie. In het boekje *Moeder – Een in memoriam* is de volgende terugkerende zin te lezen, die als een spirituele draad doorloopt vanaf haar overlijden en de rouwperiode daarna:

“Het eeuwige licht verlichte haar, dat zij rust in vrede.”⁷⁸

De woorden ‘*eeuwig licht*’ zijn spiritueel van aard en niet per definitie religieus te noemen, omdat een seculier iemand deze woorden ook gezegd zou kunnen hebben. Echter, we weten vanuit de context van deze zin in het boekje en het bredere perspectief van Nouwens leven, dat ook deze uitspraak wel degelijk religieus van aard is. Ook dit zullen we nader bezien in hoofdstuk vier, wanneer we spreken over Nouwens persoonlijke spiritualiteit.

Verder is over het sterven van zijn moeder in hetzelfde boekje te lezen dat Nouwen tijdens deze gehele ervaring hecht aan zijn spirituele religiositeit, door; de zalving toe te passen, samen te bidden met familieleden, uit de Bijbel te lezen (ps. 42) en zelf voor te gaan in de uitvaartviering. Ik noem bewust het woord ‘viering’, want zo wordt dit uitdrukkelijk door hem, zijn familieleden en andere gasten beleefd, zoals te lezen in het boekje *Moeder – Een in memoriam*. Ten slotte is in de volgende uitspraak te lezen dat Nouwen door eenzelfde spirituele religiositeit, het leven van zijn moeder diep in zijn innerlijk wezen heeft kunnen weten te integreren. Hij schrijft hierover het volgende:

⁷⁷ Nouwen, H. *Liefs Henri. Brieven over vriendschap, geloof en spiritueel leven*. (Tilt; Lannoo, 2016) p35.

⁷⁸ Nouwen, H. *Moeder*. (1984) p45 en p54.

“Toch heb ik haar niet verloren door haar los te laten. Integendeel, ik vond haar dichterbij dan ooit. In en door de Geest van Christus wordt ze werkelijk een deel van mijn diepste wezen.”⁷⁹

2.4.4. Naar Daybreak

Acht jaar na het overlijden van zijn moeder en na zijn doceerjaren in Yale en Harvard maakt Henri Nouwen in 1986 als priester de overstap naar het pastoraat in de Ark-community te Daybreak in Canada.⁸⁰ Een hele omslag voor Nouwen, maar hij maakte deze keuze vanuit een bewuste roeping, zoals te lezen is in het boek *Keerpunt*:

“Gisteren ontving ik een lange brief van Daybreak in Canada, met de vraag of ik bij hen wil komen wonen. (...) Ik ben diep ontroerd door deze brief. Voor het eerst in mijn leven word ik uitdrukkelijk tot iets geroepen. (...) Het is een concrete oproep om Christus na te volgen, de wereld van succes, prestatie en roem te verlaten en alleen op Jezus te vertrouwen.”⁸¹

Het is vanuit de analyse met het ADCL-schema in eerste lezing een positieve en passieve ervaring van contingentie te noemen die sterk gekleurd is vanuit de religieuze dimensie. Hij gebruikt hier de woorden ‘ontving’, ‘diep ontroerd’, ‘geroepen’, ‘oproep’, ‘vertrouwen’. Vervolgens gaat Nouwen er positief/actief mee om door de keuze ook daadwerkelijk te maken. Het is hierdoor een existentiële ervaring die blijvende impact op de rest van zijn leven heeft, zoals we ook zullen zien bij de beschrijving van de volgende ervaring van contingentie in het leven van Henri Nouwen.

2.4.5. Zenuwzinking

Ongeveer een jaar na de overstap richting de Ark-gemeenschap komt Nouwen in een diepe persoonlijke crisis terecht. De reden van deze persoonlijke crisis is dat zijn vriend Nathan Ball -waar Henri sterke romantische gevoelens voor koesterde- hun vriendschap verbrak. Nouwen schrijft in een brief uit mei 1987 aan ex-collega Michaël Harank:

“Ik voel me hulpeloos, eenzaam en gedepimeerd en ik rouw om het verlies van mijn vriendschap met Nathan. Met mijn verstand begrijp ik heel goed dat wij afstand moeten nemen, maar met mijn hart kan ik het maar

⁷⁹ Nouwen, H. *Moeder*. (1984) p60.

⁸⁰ O’Laughlin, M. *Gods beminde*. (2006) p105.

⁸¹ Nouwen, H. *Keerpunt, Op weg naar de Ark - Dagboeknotities*. (Tielt; Lannoo, 2002) p93-94.

*moeilijk aanvaarden. 's Nachts schrik ik zelfs wakker en pieker me suf over vragen waar ik tóch geen antwoord op krijg, zoals: 'Waarom is dit gebeurd?' 'Wat heb ik verkeerd gedaan?' enzovoorts.'*⁸²

Veel diepe woorden zien we voorbij komen in deze uitspraak van Nouwen: 'hulpeloos', 'eenzaam', 'gedepimeerd', 'rouw', 'verlies', hij kan het met zijn hart 'moeilijk aanvaarden', ook spreekt hij over 'wakker schrikken', 'piekeren' en stelt hij de 'waarom'-vraag. Daarom duiden we de gebeurtenis vanuit analyse met het ADCL-schema als negatief/passief binnen de existentiële dimensie, omdat hij veel onmacht ervaart in deze situatie en het daardoor veel impact heeft op zijn leven. Deze gebeurtenis houdt sterk verband met de eerste beschrijving van ervaring van contingentie (2.4.1. homoseksuele geaardheid) omdat de sterke liefde die hij voelt voor een man, wordt afgewezen. Wanneer we op zoek gaan naar Nouwens spirituele duiding over deze ervaring, komen we o.a. een uitspraak van hem tegen in zijn boek *Binnen geroepen*. Hij schrijft:

*"Juist toen ik geprezen werd om mijn geestelijke inzichten, voelde ik mij zonder geloof. Juist toen mensen mij bedankten omdat ik hen dichterbij God bracht, leek het me dat God mij verlaten had. (...) Alles was gehuld in duisternis."*⁸³

Nouwen zegt Gods 'verlatenheid' te ervaren. Ook zegt hij op dat moment 'zonder geloof' te zijn en geeft hij aan dat alles gehuld was in 'duisternis'. Dit geeft duidelijk aan dat de religieuze dimensie op dat moment zowel negatief als passief is te noemen. Zijn persoonlijke geloof lijkt nu ver te zoeken.

2.4.6. Ernstig ongeluk

Eind januari 1989 -niet lang na zijn overstap naar Daybreak en zijn persoonlijke crisis- overkomt Nouwen een ernstig auto-ongeluk. Op een winterse dag loopt hij rond 7:00 uur in de ochtend richting een ander huis van de Ark-gemeenschap om daar een bewoner te helpen aankleden en op weg te helpen naar school. Hij wordt geschept door een voorbijrijdende auto en op de grond geworpen. Hij wordt naar het ziekenhuis van York gebracht, waar men ontdekt dat hij zes gebroken ribben heeft en een gescheurde milt. Om half elf in de ochtend wordt hij opgenomen en om half zeven 's avonds is hij stervende. Uiteindelijk overleeft hij dit ongeluk en schrijft hierover in een brief van 6 februari 1989 aan zijn vrienden John en Aminda het volgende:

⁸² Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) p114.

⁸³ Nouwen, H. *Binnen geroepen*. (Tielt; Lannoo, 1997) p6.

“Tien dagen geleden ben ik aangereden door een auto, ik heb zes ribben gebroken, en mijn milt is verwijderd. Ik ben nog in het ziekenhuis om te herstellen. Ofschoon dat ongeluk geen kleinigheid was, voel ik me heel vredig en gelukkig op het moment, en ik voel wel dat het ongeluk een nieuw duwtje van God is in de richting die ik wilde gaan, namelijk God zonder voorbehoud lief te hebben.”⁸⁴

Het ongeluk is een negatief/passieve ervaring voor Nouwen. Het was ‘*geen kleinigheid*’, zo schrijft hij zelf, zoals hij ook in andere brieven uit deze periode vanuit het ziekenhuis schrijft, waaruit we opmaken dat dit hem existentieel diep geraakt heeft. Nouwen moest zelfs een operatie op leven en dood ondergaan, omdat een inwendige bloeding voortduurde.⁸⁵

In bovenstaande uitspraak lezen we verder ook dat hij zich ondanks alles ‘*heel vredig*’ en ‘*gelukkig*’ voelt. Vanuit de religieuze dimensie is te lezen dat hij deze ervaring positief-passief ziet, omdat hij aangeeft dat het ongeluk vanuit God een nieuw duwtje in de –voor hem– goede richting is die hij wilde gaan, namelijk God nog meer liefhebben.

2.5. Conclusie

Hieronder volgen nu in het kort de conclusies die we hebben gemaakt op basis van de bovenstaande beschrijvingen van zes belangrijke ervaringen van contingentie op de levenslijn van Henri Nouwen, op basis van het ADCL-schema die we daarbij hebben gehanteerd. Hiermee komen we tot de beantwoording van onze eerste deelvraag (a): *‘Welke belangrijke ervaringen van contingentie kent de biografie van Henri Nouwen?’*

Zoals te zien is de eerste dimensie ‘*situationeel*’ van het ADCL-schema overgeslagen. Dit heeft te maken met het feit dat de beschreven ervaringen van contingentie van Nouwen situaties zijn die dieper gaan dan enkel de situatie zelf en zich verdiepen naar zowel de existentiële alsook de religieuze dimensie. Zie hieronder in tabel 2 de uitkomsten van de existentiële en religieuze dimensie.

⁸⁴ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p169.

⁸⁵ Ford, M. *Een gewonde profeet*. (2000) p188.

Tabel 2 – Wendingen Nouwen en het ADCL-schema

Wending	Dimensie	Aspect 1	Aspect 2
1. Geaardheid	Existentieel	Negatief	Passief
	Religieus	Positief	Actief
2. Priesterwijding	Existentieel	Positief	Passief
	Religieus	Positief	Passief
3. Moeder sterft	Existentieel	Negatief	Passief
	Religieus	Positief	Actief
4. Naar Daybreak	Existentieel	Positief	Actief
	Religieus	Positief	Passief
5. Zenuwzinking	Existentieel	Negatief	Passief
	Religieus	Negatief	Passief
6. Ernstig ongeluk	Existentieel	Negatief	Passief
	Religieus	Positief	Passief

HOOFDSTUK 3

HET OEUVRE VAN NOUWEN

3.1. Inleiding

Henri Nouwen wordt gezien als een van de meest gelezen inspirerende schrijvers uit de tweede helft van de twintigste eeuw op het vlak van christelijke spiritualiteit.⁸⁶ Volgens zijn broer Paul Nouwen schreef Henri 39 boeken.⁸⁷ Wereldwijd zijn hiervan meer dan 7 miljoen exemplaren verkocht.⁸⁸ Zijn werk is vertaald en uitgegeven in meer dan 20 verschillende talen.⁸⁹ Wanneer we in dit hoofdstuk spreken over het oeuvre van Nouwen, dan bedoelen we de boeken en artikelen die hij persoonlijk schreef. De meesten hiervan zijn uitgegeven tijdens zijn leven, maar een deel erna.

Voor ons onderzoek is het niet nodig om al de werken van Henri Nouwen uitgebreid te bespreken. Het is vooral noodzakelijk dat we ons richten op de relatie tussen de zes ervaringen van contingentie op de levenslijn van Nouwen op zijn geschreven werk. We willen in dit hoofdstuk komen tot de beantwoording van deelvraag b; *‘Welke relatie hebben deze ervaringen van contingentie met zijn bibliografie?’* Na het overzicht in de volgende paragraaf zullen we de verbinding leggen tussen de eerder beschreven zestal ‘wendingen’ met het oeuvre van Henri Nouwen.

3.2. Bibliografie

In onderstaande tabel (3) zijn de gegevens te vinden op basis van de genoemde gebruikte bronnen (biografieën) over het leven van Henri Nouwen. We gebruikten hiervoor de vijf werken van biografen Ford, O’Laughlin en Beumer.⁹⁰ In de eerste kolom hieronder zien we de jaartallen waar het in zijn levenslijn om gaat. Rechts daarnaast vinden we in de kolom ‘biografie’ het onderwerp of de gebeurtenis in het leven van Nouwen. In de laatste kolom (geheel rechts) zijn de gegevens te vinden van de geschreven werken van Henri Nouwen. Dit alles is in chronologische volgorde beschreven.

We laten in tabel 3 de grove onderverdeling uit de biografische schets (2.2.) weer terug komen, te weten: (1) de *‘jeugdijaren’* 1932-1950, (2) de *‘studieijaren’* 1950-1966, (3) de *‘doceerijaren’* 1966-1981 en (4) de *‘rijpingsjaren’* 1981-1996. Hierdoor wordt direct duidelijk dat uit onze gegevens blijkt dat Henri Nouwen in zijn *‘rijpingsjaren’* de meeste boeken heeft geschreven. Zijn overige schrijfwerk heeft grotendeels plaatsgevonden in zijn *‘doceerijaren’*. Na zijn dood kwamen ook werken van hem

⁸⁶ Nouwen, H. *Wie ben ik?* (2018) p69.

⁸⁷ KRO/NCRV, *Kruispunt*. (2017) minuut 3.

⁸⁸ Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) p172.

⁸⁹ Nouwen, H. *Spiritualiteit van de zorg*. (Tielt; Lannoo, 2014) p59.

⁹⁰ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) 238pp. Ford, M. *Een gewonde profeet*. (2000) 240pp. Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) 212pp. O’Laughlin, M. *Gods beminde*. (2006) 217pp. O’Laughlin, M. *Henri Nouwen*. (2006) 160pp.

uit. Naast de boeken die hij zelf schreef bestaan er ook vele readers zoals bloemlezingen waarin Nouwens werk wordt herhaald en uitgegeven. Deze nemen we niet op in deze scriptie.

Tabel 3 *Overzicht biografie met bibliografie van Nouwen*

Periode	Biografie	Bibliografie
1932 – 1950 1932 1936 1938 1940-'45 1946	Jeugdijaren → Zeer moeizame geboorte te Nijkerk Eerste roepingsbesef priester Besef homoseksuele geaardheid Bezetting in oorlogstijd Verhuizing naar Scheveningen	
1950 – 1966 1950 1951 1952-'57 1957 1957-'64 1962 1965 1964-'66 1970-'71	Studiejaren → Afronding gymnasium Afronding kleinseminarie Apeldoorn Groot seminarie (filosofie&theologie) Wijding tot priester Studie psychologie Nijmegen Tweede Vaticaans Concilie Mars Martin Luther King burgerrechten Studie religie en psychiatrie Kansas Studie theologie Nijmegen	1. <i>Intimacy, essays in pastoral psychology ('69)</i>
1966 – 1981 1966-'68 1970 1971 1974 1978 1979 1981	Doceerjaren → Gasthoogleraar psychologie Notre Dame Docent in Amsterdam en Utrecht Hoogleraar Yale Divinity School Zes maanden abdij Genesee Abdij Sterfjaar moeder van Nouwen Zes maanden abdij Genesee Vertrek Yale	2. <i>Creative Ministry ('71)</i> 3. <i>Met open handen ('72)</i> 4. <i>The wounded healer ('72)</i> 5. <i>Pray to Live ('72)</i> 6. <i>Aging, the fulfillment of life ('74)</i> 7. <i>Out of solitude ('74)</i> 8. <i>Reaching out ('75)</i> 9. <i>The Genesee Diary ('76)</i> 10. <i>The living reminder ('77)</i> 11. <i>Clowning in Rome ('79)</i> 12. <i>Moeder - In Memoriam ('80)</i> 13. <i>The way of the heart ('81)</i> 14. <i>Making all things new ('81)</i>

<p>1981 – 1996 1981-'82</p>	<p>Rijpingsjaren → Zes maanden Latijns Amerika</p>	
		<p>15. <i>A cry for mercy</i> ('81) 16. <i>Compassion</i> ('82) 17. <i>A letter of consolation</i> ('82)</p>
<p>1983-'85 1984</p>	<p>Hoogleraar Harvard Divinity School Ontmoetingen met Jean Vanier</p>	<p>18. <i>Dagboek: Gracias!</i> ('83)</p>
<p>1985-'86</p>	<p>Negen maanden Ark-gemeenschap (Trosly - Frankrijk)</p>	<p>19. <i>Love in a fearful land</i> ('85)</p>
<p>1986-'96</p>	<p>Pastor Ark-gemeenschap Daybreak (Ontario - Canada)</p>	<p>20. <i>Lifesigns</i> ('86) 21. <i>Behold the beauty of the Lord</i> ('87) 22. <i>Letters to Marc about Jesus</i> ('87)</p>
<p>1987</p>	<p>Diepe persoonlijke crisis</p>	<p>23. <i>The road to daybreak</i> ('88)</p>
<p>1989</p>	<p>Ernstig ongeluk</p>	<p>24. <i>In the name of Jesus</i> ('89) 25. <i>Heart speaks to Heart</i> ('89) 26. <i>Walk with Jesus</i> ('90) 27. <i>Beyond the mirror</i> ('90) 28. <i>NL: Bidden met iconen</i> ('90) 29. <i>Return of the prodigal son</i> ('92) 30. <i>Life of the beloved</i> ('92) 31. <i>Jesus and Mary</i> ('93) 32. <i>With burning hearts</i> ('94) 33. <i>Here and now</i> ('94) 34. <i>Our greatest gift</i> ('94) 35. <i>Four paths</i> ('95)</p>
<p>1995</p>	<p>Sabbatsjaar van sept. '95 – sept. '96</p>	<p>36. <i>Can you drink the cup?</i> ('96) 37. <i>The inner voice of love</i> ('96)</p>
<p>1996</p>	<p>Plotseling overlijden in Hilversum op 21 september (leeftijd: 64 jaar)</p>	<p>38. <i>Adam: God's Beloved</i> ('97) 39. <i>Breath for the journey</i> ('97)</p>

3.3. Relatie oeuvre met levensloop

We leggen in deze paragraaf de verbinding tussen het geschreven werk van Nouwen met zijn zes door ons beschreven wendingen. We volgen hierbij chronologisch zijn levenslijn met de gekozen wendingen en daar vandaan beschrijven we de relatie met zijn bibliografie. De beknopte conclusies hiervan zullen we terug zien in tabel 4 van paragraaf 3.4. aan het einde van dit hoofdstuk.

3.3.1. Geardheid

Allereerst moet hier worden gezegd dat Nouwen terughoudend was om 'uit de kast' te komen en hierover vanzelfsprekend weinig schreef. Hij maakte hierbij als celibatair priester worstelingen door. Ford geeft aan dat Nouwen hem vier jaar voor zijn dood toevertrouwde dat hij nog steeds niet de beste manier had gevonden om over seksualiteit te schrijven. Hij wilde zich niet mengen in de ethisch-morele discussie. Hij voelde dat niet als zijn roeping en hij was bang dat mensen hem als auteur zouden gaan afwijzen. Hij wilde graag vanuit spiritualiteit en mystiek blijven schrijven.⁹¹

Als Nouwen al zou gaan schrijven over dit onderwerp, dan zou hij de focus gelegd willen hebben op een bredere basis van gemeenschap, intimiteit en seksualiteit. Hij vond dat het vraagstuk van de homoseksualiteit ook een vraagstuk was van *cummunio*; gemeenschap en intimiteit, wat volgens hem gaat over de lichamelijke, het hart en de geest. Hij geeft aan de gemeenschap als eerste centraal te willen stellen om van daaruit de dialoog te voeren over seksualiteit en het seksuele leven in zijn totaliteit. Volgens Nouwen leidt ieder mens een seksueel leven, of je nu celibatair, getrouwd bent of hoe je relationele leven er ook uit ziet.⁹²

Beumer geeft in zijn slotwoord van zijn boek *Onrustig zoeken naar God* aan dat hij uit het Nouwen-archief in Yale een breed opgezette studie van de hand van Nouwen had opgevraagd. Deze in het Nederlands geschreven scriptie over homoseksualiteit zou rond het jaar 1960 geschreven zijn. Wij weten dat dit geschreven moet zijn in de tijd dat Nouwen psychologie studeerde (1957-1964) in Nijmegen. Beumer vraagt zich af of de homo-theologie het wellicht verdient om aangevuld te worden met een spiritueel-christelijke visie vanuit dit werk.⁹³

Het is opmerkelijk te noemen dat Nouwen in het jaar 1971 wél een hoofdstuk schrijft voor het boek *Is Gay Good?* In het betreffende hoofdstuk met als titel: *The self-availability of the homosexual* brengt

⁹¹ Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) p90.

⁹² Ford, (2020) p91.

⁹³ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p210.

Nouwen twee niveaus van weerstand ter sprake die homoseksuelen binnen hun seksuele zoektocht veelal hanteren.⁹⁴ Het eerste niveau is die van de verdringing, waarbij men de seksuele geneigdheid in het geheel ontkent tegenover anderen, maar vooral ook tegenover zichzelf. Het tweede niveau betreft volgens Nouwen de onderdrukking, waarbij homoseksuelen hun gevoelens kennen en begrijpen, maar houden ze die echter voor iedereen zorgvuldig verborgen vanwege beklemmende angst dat anderen erachter zouden kunnen komen. Door deze niveaus van weerstand te hanteren, denkt, spreekt en handelt men alsof de gevoelens helemaal niet bestaan. Hierdoor verminken homoseksuelen hun emotionele leven volgens Nouwen en lopen zij risico op psychologische verlamming. Nouwen spreekt over dat men zichzelf 'toegang moet verlenen' tot hun ware gevoelens en deze leren erkennen als de hunne om vanuit die erkenning levenskeuzes te maken.

Het sleutelwoord wat dit artikel achter lijkt te laten is 'zelfacceptatie'. Sommige mensen, vooral homoseksuele priesters, vinden het jammer dat Nouwen hier niet openhartiger over was, omdat het hen veel meer geholpen zou kunnen hebben. Dan was hun langzame proces van acceptatie eerder begonnen.⁹⁵ Het lijkt er sterk op dat juist zijn celibatair priesterschap met de publieke rol in de liturgie het 'uit de kast komen' tot zo'n met angst beladen proces maakt.⁹⁶ Twee jaar na het uitkomen van het boek *Is Gay Good*, beschouwde het Amerikaans psychiatrische genootschap homoseksualiteit niet langer als een diagnostische categorie. Voor die tijd werd het officieel als een antisociale persoonlijkheidsstoornis geïnclassificeerd.⁹⁷

Ondanks bovenstaande heeft Nouwen in 1976 nogmaals zijn hoofd boven het maaiveld gestoken, toen hij het opnam voor een onderofficier die luisterde naar de naam Vernon Berg. Deze man dreigde uit het leger te worden gezet omdat hij een getrouwde homoseksueel was. Als katholiek priester schreef Nouwen een verklaring ter verdediging van Vernon Berg aan de militaire rechtbank in Virginia. Hij schrijft in deze uiteenzetting dat hij zich terdege bewust is van het complexe morele vraagstuk met betrekking tot openlijk homoseksueel gedrag, maar geeft tegelijk aan zich ernstig zorgen te maken dat de behandeling van dit vraagstuk onzorgvuldig wordt gekoppeld aan de beroepscompetentie van iemand zoals een marineofficier.⁹⁸

Verder is het goed te vermelden dat we in zijn persoonlijke brieven een aantal keren iets van zijn worsteling met zijn homoseksuele geaardheid zien. Eerder in deze scriptie hebben we beschreven (in

⁹⁴ Nouwen, H. *The self-availability of the homosexual*, In: Oberholtzer, W. (ed.), *Is Gay Good? Ethics, theology and homosexuality*. (Philadelphia; Westminster Press, 1971) 287pp.

⁹⁵ Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) p96.

⁹⁶ Ford, (2020) p99.

⁹⁷ Ford, (2020) p97.

⁹⁸ Ford, (2020) p100.

hoofdstuk 2.4.1.) dat Nouwen een brief schreef over zijn diepe worsteling. Hij schreef deze brief in juli 1996 –twee maanden voor zijn dood– aan een vriend, met de woorden dat zijn seksualiteit een bron van pijn zal blijven tot aan zijn dood.

Toch schrijft hij in diezelfde brief dat hij hoopt dat zijn pijn op een bepaalde manier vrucht zal dragen en geeft aan dat hij weet zich niet te hoeven schamen voor zijn behoeften. Ook zegt hij in deze brief dat zijn ‘demonen’ niet echt demonen zijn, maar engelen in vermomming, die hem leren edelmoedig lief te hebben, trouw te zijn aan zijn vrienden en gevoelig voor allerlei vormen van menselijk lijden en zijn priesterschap met moed en vertrouwen te helpen beleven.⁹⁹

Naast deze brief is een aantal persoonlijke brieven aan Nathan Ball te lezen, waaruit zijn diepe liefde voor hem zichtbaar wordt. Daar waar Nouwen nooit de aanhef in zijn brieven begint met ‘lieve’, doet hij dat wel bij het schrijven van zijn zielenroerselen aan Nathan.¹⁰⁰ Uit alles in deze brieven blijkt dat hij een diepe romantische liefde voor Nathan koestert. Op 29 september 1987 schrijft Nouwen naar een vriend (Jeff) een brief waaruit blijkt dat Nathan om afstand heeft gevraagd.¹⁰¹ Nathan verbreekt uiteindelijk rond Kerstmis 1987 de relatie omdat hij vindt dat Nouwens intensiteit te veeleisend voor hem wordt en ook omdat Nathan een andere relatie aan het opbouwen is.¹⁰² Ongeveer zes jaar na deze breuk hebben zij een andersoortig contact weten op te bouwen in de vorm van bezoeken, samenwerking en bepaalde constructievere correspondentie.¹⁰³

Ongeveer een jaar voor zijn sterven schrijft Nouwen een bemoedigende brief aan een zekere Everet die homoseksueel en eenzaam is. Hij schrijft dat hij vertrouwen moet houden dat zijn seksualiteit een geschenk is, dat hij geroepen is om diep en genereus lief te hebben en dat hij erop moet vertrouwen dat God hem uiteindelijk de man zal sturen op wie hij wacht.¹⁰⁴

Ten slotte geven homoseksuelen aan herkenning te vinden in wat Nouwen heeft geschreven over eenzaamheid.¹⁰⁵ Met name in het boek *Open uw hart* schrijft hij over eenzaamheid en alleen-zijn. Deze materie zou zeer herkenbaar zijn voor hun gevoelens, terwijl Nouwen dit boek schrijft zonder in details te treden over zijn eigen homoseksuele geaardheid.¹⁰⁶

⁹⁹ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p13.

¹⁰⁰ Nouwen, (2016) p108, 109, 115 en 117.

¹⁰¹ Nouwen, (2016) p136.

¹⁰² Nouwen, (2016) p106.

¹⁰³ Nouwen, (2016) p249-252.

¹⁰⁴ Nouwen, (2016) p276.

¹⁰⁵ Ford, M. *Henri Nouwen*. (2020) p101.

¹⁰⁶ Nouwen, H. *Open uw hart - De weg naar gastvrijheid, onszelf en God*. (Tielt; Lannoo, 1995) 160pp.

3.3.2. Priesterwijding

Zoals reeds beschreven was de priesterwijding van Nouwen in 1957 een uitwerking van zijn bewuste keuze die hij persoonlijk maakte op basis van zijn roepingsbesef wat vroeg in zijn leven ontstond. Deze gekozen toewijding zal zijn verdere leven zichtbaar worden in werken, relaties, schrijven en leven. In *Kun je de beker drinken?* start hij met het beschrijven van de hele ervaring tijdens de priesterwijding.¹⁰⁷

Omdat deze keuze van Nouwen zo sterk bepalend is geweest voor het verloop en de invulling van zijn leven kunnen we stellen dat heel zijn schrijven er van doordrongen is. Nouwen schrijft regelmatig over het aanverwante thema 'roeping' wat ten grondslag ligt aan zijn keuze om te worden gewijd. Thema's betreffende de katholieke christelijke godsdienst die in het verlengde van zijn roeping liggen, worden ruimschoots beschreven. Zijn religieuze spiritualiteit is te vinden op bijna elke pagina van zijn oeuvre, zoals het woord God in bijna de gehele (op het Bijbelboek Esther na) Bijbel voorkomt.

Specifieker halen we een aantal stukken tekst naar voren waaruit zijn roeping en werk zichtbaar worden. In zijn brieven zien we dat hij regelmatig correspondeert met vakgenoten. Zo schrijft hij op 27 september 1976 een brief aan Leland Udell die priester is in de Episcopale kerk, supervisor klinische pastorale vorming en tevens ziekenhuispastor.¹⁰⁸ In deze brief schrijft hij o.a. over pastorale onderwerpen zoals supervisie van pastores met uiteenlopende kerkelijke achtergronden. Hij schrijft in brieven over het celibataire en gehuwde priesterschap.¹⁰⁹ En ook zien we veelvuldig zijn pastorale werk in zijn brieven terugkomen, zoals de geestelijke nazorg voor een pasgehuwd echtpaar (Walter en Jet Gaffney) die hij in een trouwviering had ingezegend.¹¹⁰

Naast de gedachten die we op papier vinden over zijn priesterlijk werk aan collega's en de pastorale zorg aan mensen, vinden we ook persoonlijke reflecties op zijn priesterschap. Hij geeft bijvoorbeeld in zijn dagboek *Keerpunt* aan dat hij terugkijkend beseft dat hij nog steeds worstelt met dezelfde problemen als op zijn wijdingsdag, 29 jaar geleden.¹¹¹ Hij zegt nog steeds te zoeken naar innerlijke eenheid en rust omdat hij aangeeft nog steeds dezelfde rusteloze, nerveuze, intense, verstrooide en impulsieve persoon te zijn die hij was toen hij zijn geestelijke reis begon.

¹⁰⁷ Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (Tielt; Lannoo, 1997) p11.

¹⁰⁸ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p33.

¹⁰⁹ Nouwen, (2016) p36.

¹¹⁰ Nouwen, (2016) p42.

¹¹¹ Nouwen, H. *Keerpunt*. (2002) p122.

Omdat zijn priesterwijding naast zijn roeping ook zijn professionele beroep betreft is het goed om te noemen dat bepaalde werken die Nouwen schreef specifiek ingaan op zijn visie op spiritualiteit en pastoraal werk. Zo schrijft hij het boek *Clown in Rome* waarmee hij concreet ingaat op thema's die zijn beroep raken en bedoeld zijn om andere vakgenoten en/of studenten te onderwijzen en mogelijk te inspireren.¹¹² De ondertitel van dit boek is: over afzondering, celibaat, gebed en contemplatie. Het betreft inhoudelijk de hoofdstukken (1) afzondering en gemeenschap, (2) het celibaat en de heilige leegte, (3) bidden en denken, en (4) contemplatie en pastoraat. Het boek is ontstaan uit vier lezingen in 1978 door Nouwen gehouden in Rome.

Nouwen schrijft ook over zijn visie op pastoraat. Hij schrijft daarover het boek *In de naam van Jezus* vanuit zijn ervaringen van jarenlang priesterschap met het oog op de toekomst van het pastoraat.¹¹³ Hij schreef het boek *Creative Ministry* over de relatie tussen professionaliteit en spiritualiteit in de bediening van de pastor met de thema's onderwijzen, preken, pastorale zorg, organiseren en vieren.¹¹⁴ Verder vinden we preken van zijn hand.¹¹⁵ Ten slotte noemen we zijn allereerste serieuze schrijfwerk *Intimacy* dat uit verschillende essays bestaat en ontstaan is vanuit een reeks gehouden colleges als docent psychologie op de Notre Dame.¹¹⁶

3.3.3. Moeder sterft

Over deze ervaring van contingentie in 1978 schreef Henri Nouwen een zeer openhartig en persoonlijke reflectie *In memoriam* waaruit we eerder in deze masterscriptie (2.4.3.) hebben geciteerd.¹¹⁷ In dit boekje beschrijft hij het proces vanaf het moment dat hij vernam dat zijn moeder op sterven lag tot aan het moment dat hij weer aan het werk is en ervaart dat het leven nooit meer als vanouds zou zijn. Zijn moeder zou hem nooit meer schrijven. Hij schrijft hierover wanneer hij in het huis van zijn ouders bij haar bureau staat na haar overlijden:

“Plotseling drong het tot me door dat zij, die me elke week geschreven had, me nu nooit meer zou schrijven. In een la vond ik mijn naam geschreven op kaarten en enveloppen en ik besepte hoe dikwijls ze aan me had gedacht terwijl ze daar zat.”¹¹⁸

¹¹² Nouwen, H. *Clown in Rome - Over afzondering, celibaat, gebed en contemplatie*. (Tielt; Lannoo, 2001) 131pp.

¹¹³ Nouwen, H. *In de naam van Jezus - Over pastoraat in de toekomst*. (Tielt; Lannoo, 1989) 66pp.

¹¹⁴ Nouwen, H. *Creative Ministry*. (New York, Doubleday, 1971) 123pp.

¹¹⁵ Nouwen, H. *Wie ben ik?* (2018) 69pp.

¹¹⁶ Nouwen, H. *Intimacy: Pastoral Psychological Essays*. (San Francisco; Fides, 1969) 112pp.

¹¹⁷ Nouwen, H. *Moeder – Een in memoriam*. (Tielt; Lannoo, 1984) 62pp.

¹¹⁸ Nouwen, H. *Moeder – Een in memoriam*. (1984) p49.

Het heen en weer schrijven met zijn moeder stopt en in de periode na haar overlijden zien we een brief verschijnen aan een vriend Jim Forest welke Nouwen een aantal weken na het overlijden van zijn moeder schreef.¹¹⁹ Opmerkelijk is dat hij in deze brief aangeeft dat het verdriet voor hem te vers is om over deze ervaring te kunnen schrijven. Blijkbaar was Nouwen in een latere fase wel in staat hierover dieper te gaan schrijven, want zoals bekend publiceerde hij in 1980 het eerder genoemde boekje *In memoriam* en in 1982 een ander compact boekje over zijn moeder en haar overlijden. Dit boekje met de titel *Een brief van troost en bemoediging* schreef Nouwen aan zijn vader.¹²⁰

3.3.4. Naar Daybreak

In 1986 maakt Nouwen de overstap naar een Ark-gemeenschap in Canada. Hij schrijft over het proces van te gast zijn in Frankrijk gedurende een periode van negen maanden (1985 tot 1986) dagboeknotities en vangt deze in een boek met als titel *Keerpunt*.¹²¹ Hij schrijft in het proloog van dit boek over zijn ontmoeting met Jean Vanier in 1983 en hoe deze ontmoeting uiteindelijk tot zijn nieuwe keuze heeft gezorgd om te gaan wonen en werken met verstandelijk gehandicapten. In het boek *Keerpunt* schrijft hij o.a. over het volgen van Jezus, zijn zicht op de nieuwe roeping, de weg naar beneden, vriendschap, diepe wortels, contrasten en keuzes.

In de periode van zijn verblijf in Frankrijk tracht Nouwen te ontdekken of deze roeping blijft aanhouden. Vervolgens schrijft hij n.a.v. deze periode het boekje *Lifesigns*.¹²² Dit boekje bevat drie onderwerpen, te weten (1) de uitnodiging tot intimiteit als band met God en anderen, (2) de oproep tot vruchtbaarheid in een leven van verandering en groei, en (3) de belofte van extase vanuit het evangelie waaruit volgt dat de vreugde volkomen zal zijn. Hij laat in het boekje zien dat deze drie elementen de sleutel vormen tot een leven dat vrij is van overheersing en angst en vol van hoop en liefde. Hij maakt onderscheid tussen productief bezig zijn en vruchtbaar bezig zijn. Het zijn lessen van Nouwen die hij opdoet in de negen maanden die hij te gast is bij geestelijk gehandicapten in Frankrijk.

Een specifiek boek ontstaat in de periode dat hij binnen de eigen Ark-gemeenschap in Canada zorg moet dragen voor de zeer verstandelijk gehandicapte Adam Arnett.¹²³ In het boek *Adam – een vriendschap* spreekt Nouwen over de vriendschap die groeiende is tussen hen. Nouwen ervaart een persoonlijke paradoxale kanteling van altijd geven naar ook mogen ontvangen. In het

¹¹⁹ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p35.

¹²⁰ Nouwen, H. *Een brief van troost en bemoediging*. (Tielt; Lannoo, 1987) 88pp.

¹²¹ Nouwen, H. *Keerpunt, Op weg naar de Ark – Dagboeknotities*. (Tielt; Lannoo, 2002). 216pp.

¹²² Nouwen, H. *Lifesigns - Intimacy, Fecundity and Ecstasy in Christian Perspective*. (New York; Doubleday, 1986). 107pp.

¹²³ Nouwen, H. *Adam - Een vriendschap*. (Tielt; Lannoo, 2011) 127pp.

begin is Nouwen nogal onzeker over wat hij precies moet doen maar uiteindelijk geeft hij aan ontzettend veel geleerd te hebben van Adam die voor hem een spirituele spiegel wordt. Nouwen schrijft dat het leven en werken met Adam hem voorgoed rijker heeft gemaakt.¹²⁴

3.3.5. Zenuwzinking

Nadat Nouwen de stap heeft gemaakt naar Daybreak krijgt hij te maken met een diepe persoonlijke crisis in 1987. Deze crisis hield verband met de verbreking van de vriendschap door Nathan Ball.¹²⁵ De medewerkers van de gemeenschap brachten hem naar een retraitecentrum in Winnipeg voor priesters die religieuze en psychologische hulp nodig hadden. Zeven maanden bleef hij daar onder intensieve therapie.¹²⁶ Hij schrijft over deze ervaring bijvoorbeeld in een brief aan een vriend in Duitsland die zelf aan een depressie leidt.¹²⁷ Hij schrijft in deze brief dat hij vanaf december 1987 in Winnipeg verblijft, omdat hij rond Kerstmis beseftte dat hij het niet langer aankon en dat hij moet herstellen van de fysieke en emotionele uitputting waardoor hij overmand werd.

Nouwen schrijft ook een persoonlijk dagboek tijdens de periode van december 1987 en juni 1988. Volgens Nouwen zelf was dit de moeilijkste periode van zijn leven. Hij geeft het boek dat hij later uitgeeft de titel *Binnen geroepen*. Hij leest het persoonlijke dagboek na acht jaren opnieuw terug. Terugkijkend ziet hij het als een tijd van diepe loutering waardoor nieuwe innerlijke vrijheid, nieuwe hoop en nieuwe creativiteit groeide.¹²⁸ Nouwen laat in het boekje allerlei geestelijke aanwijzingen de revue passeren die hij tot zichzelf schreef na gesprekken met zijn twee begeleiders in deze periode van ballingschap, beklemmende angst en wanhoop.¹²⁹ De adviezen gaan over thema's zoals leegte, belofte, grenzen, aanvaarding, pijn, onmacht, liefde, eenzaamheid, geduld, gemeenschap, vriendschap, overwinning, keuzes en vertrouwen.

Nadat Nouwen is teruggekeerd naar de Ark-gemeenschap houdt hij zich intensief bezig met het schrijven aan het bekende boek *Eindelijk Thuis* over Rembrandts schilderij *De verloren zoon*.¹³⁰ Hij geeft aan dat hij daarin enkele inzichten kwijt kon die hij heeft opgedaan in zijn crisisperiode.¹³¹ Dit bekende boek bevat de samenvatting van de gedachten van Nouwen over dit schilderij van Rembrandt. Dit schilderij laat het verhaal over de terugkeer van de verloren zoon zien vanuit het Bijbelgedeelte Lukas 15. Nouwen beschrijft de rol van de jongste zoon, de rol van de oudste zoon

¹²⁴ Nouwen, *Adam*. (2011) p125.

¹²⁵ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p106.

¹²⁶ Nouwen, (2016) p107.

¹²⁷ Nouwen, (2016) p145.

¹²⁸ Nouwen, H. *Binnen geroepen*. (Tielt; Lannoo, 1998) p10.

¹²⁹ Nouwen, H. *Binnen geroepen*. (1998) p8.

¹³⁰ Nouwen, H. *Eindelijk thuis - De terugkeer van de verloren zoon*. (Tielt; Lannoo, 2011) 176pp.

¹³¹ Nouwen, H. *Binnen geroepen*. (1998) p9.

en de rol van de vader in dit verhaal en verbindt deze rollen aan zijn geestelijke groeiproces met als eindstreep dat de mens zelf barmhartige vader mag worden.¹³²

3.3.6. Ernstig ongeluk

In 1989 maakt Nouwen het eerder genoemde ernstige auto-ongeluk mee. Hij schrijft hierover een reflectie met als boektitel *Een glimp van de overkant*.¹³³ Dit boekje is qua opzet en omvang te vergelijken met het compacte boekje *Moeder – Een in memoriam* dat hij schreef na het overlijden van zijn moeder. Het boekje met bespiegelingen over deze ervaring is een geestelijk verhaal van het ongeluk dat hem overkwam.¹³⁴

Het boekje is heel eenvoudig van opzet en bevat de volgende hoofdstukken: (1) Het ongeluk, (2) Het ziekenhuis, (3) De operatie, en (4) Het herstel. Hij beschrijft zijn gedachten over het ongeluk en dat hij hierdoor werd geconfronteerd met de dood. In het nawoord maakt hij de balans op en vraagt zich sterk af of hij wel in staat zal zijn om de vrede vast te houden. Deze vrede ervoer Nouwen zelf, maar ook anderen ervoeren deze vrede bij hem tijdens zijn verblijf in het ziekenhuis.¹³⁵

Een algemener boek over sterven en dood in de maatschappij schrijft hij met als titel *Met de dood voor ogen*.¹³⁶ Hij gaat in dit boek met behulp van getuigenissen het proces beschrijven van leven en sterven. Het boek bevat verschillende handvatten voor stervensbegeleiding. Zoals na de meeste ervaringen van contingentie vinden we ook bij deze ervaring van Nouwen weer een aantal brieven met daarin de ervaring over wat hem is overkomen.¹³⁷

3.4. Conclusie

Samenvattend willen we hier komen tot een conclusie als antwoord op deelvraag b: ‘*Welke relatie hebben deze ervaringen van contingentie met zijn bibliografie?*’ Zoals hieronder te zien is in tabel 4 koppelen we aan alle zes ervaringen van contingentie het concrete schrijfwerk van Nouwen. We maken bij de eerste twee ervaringen onderscheid tussen een algemene relatie en een specifieke relatie omdat deze ervaringen zijn hele levensloop doorlopen en ook beïnvloeden.

¹³² Nouwen, H. *Eindelijk thuis*. (2011) p152.

¹³³ Nouwen, H. *Een glimp van de overkant – Bespiegelingen over leven en dood*. (Tielt; Lannoo, 1990) 60pp.

¹³⁴ Nouwen, H. *Een glimp van de overkant*. (1990) p9.

¹³⁵ Nouwen, H. *Een glimp van de overkant*. (1990) p57.

¹³⁶ Nouwen, H. *Met de dood voor ogen*. (Tielt; Lannoo, 1995) 128pp.

¹³⁷ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p169-173, p185.

Tabel 4 – Overzicht relatie specifieke wendingen met oeuvre Nouwen

Wendingen bij Nouwen	Werken van Nouwen
<p>1. Geaardheid</p>	<p><u>Algemeen:</u> Persoonlijke brieven Boek <i>Open uw hart</i></p> <p><u>Specifiek:</u> Scriptie uit 1960 Hoofdstuk in <i>Is Gay Good?</i> (1971) Verdedigingsbrief voor legerofficier (1976)</p>
<p>2. Priesterwijding</p>	<p><u>Algemeen:</u> In zijn gehele oeuvre terug te zien Brieven aan vakgenoten Reflecties in dagboeken</p> <p><u>Specifiek:</u> Boek <i>Intimacy</i> Boek <i>Kun je de beker drinken?</i> Boek <i>Clown in Rome</i> Boek <i>Creative Ministry</i></p>
<p>3. Moeder sterft</p>	<p>Boek <i>Moeder – Een in memoriam</i> Boek <i>Een brief van troost en bemoediging</i> Brieven aan vrienden en kennissen</p>
<p>4. Naar Daybreak</p>	<p>Boek <i>Keerpunt</i> Boek <i>Lifesigns</i> Boek <i>Adam – Een vriendschap</i></p>
<p>5. Zenuwzinking</p>	<p>Boek <i>Binnen geroepen</i> Brieven aan vrienden Boek <i>Eindelijk Thuis</i></p>
<p>6. Ernstig ongeluk</p>	<p>Boek <i>Een glimp aan de overkant</i> Brieven aan vrienden Boek <i>Met de dood voor ogen</i></p>

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk willen we een antwoord vinden op de laatste deelvraag van ons onderzoek (c) *Welke rol heeft de persoonlijke spiritualiteit van Nouwen in de relatie van ervaringen van contingentie met zijn bibliografie?* Om deze vraag te kunnen beantwoorden zullen we eerst inzoomen op wat de persoonlijke spiritualiteit van Nouwen is. We schetsen de grondlijn, de kernwoorden en zijn vindplaatsen. We gebruiken hiervoor hoofdzakelijk boeken van Nouwen, om zo dicht mogelijk bij de persoon zelf te blijven. Vervolgens zullen we nagaan welke rol deze spiritualiteit speelt binnen de relatie van de zes wendingen bij Nouwen met zijn geschreven werk.

4.2. Grondlijn

Henri Nouwen staat en bleef staan in de katholieke traditie van het Christendom. Hij is katholiek opgevoed en is priester geworden in deze kerkelijke context. Hij is hiermee een persoon met een expliciet religieuze spiritualiteit. Hij kiest steeds opnieuw voor gemeenschap met anderen vanuit zichzelf en het transcendente. We zien hier de termen *lifestyle* en *religious* uit de definitie van spiritualiteit van Sheldrake in terug.¹³⁸ In het werk komen we tegen dat hij gelooft in een drie-enige God.¹³⁹ De grondlijn in zijn leven is steeds weer de verlossing door Jezus Christus,¹⁴⁰ de leiding door de Geest¹⁴¹ en het geliefd zijn door een barmhartige Vader.¹⁴² Vanuit een kloosterbezoek schrijft Nouwen aan vriend Jim over hoe hij tegen het leven aankijkt:

“Het is zoals de kerkvaders zeggen: het leven is als een wiel. God is de naaf, het centrum van het leven. Door je te concentreren op het centrum, kom je dicht bij God. Maar naarmate je dichterbij het centrum komt, kom je ook dichterbij elkaar. Iedereen reist langs zijn eigen spaak in het wiel, maar zolang we naar God toe reizen, reizen we ook naar elkaar.”¹⁴³

¹³⁸ Zie hoofdstuk 1.5. voor de definitie van spiritualiteit bij Sheldrake.

¹³⁹ O’Laughlin, M. *Gods beminde - Een spirituele biografie van Henri Nouwen*. (Ten Have, Kampen, 2006) p150-154.

¹⁴⁰ Nouwen, H. *In de naam van Jezus*. (Tielt; Lannoo, 1989) 66pp.

¹⁴¹ Nouwen, H. *Hier en nu – Leven in de Geest*. (Tielt; Lannoo, 1997) 128pp.

¹⁴² Nouwen, H. *Eindelijk thuis*. (Tielt; Lannoo, 2011) 176pp.

¹⁴³ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p29.

4.3. Kernwoorden

Met de kernwoorden van de spiritualiteit van Henri Nouwen die we nu zullen beschrijven, bedoelen we de kernthema's die als een rode draad door zijn leven heen lopen. We noemen hier twee kernwoorden als duidelijke accenten binnen zijn spiritualiteit en zullen zien hoe deze kernwoorden zichtbaar zijn in zijn werk.

4.3.1. Ontvankelijkheid

Het eerste kernwoord in de basis van de spiritualiteit van Henri Nouwen is te vinden in het vermogen open te staan voor zichzelf, open te staan voor de ander en open te staan voor God. In de werken van Nouwen komt dit gegeven steeds weer en op allerlei manieren terug.

Waar we dit bijvoorbeeld duidelijk zien is in zijn boek *Open uw hart*. Het boek *Open uw hart* heeft als ondertitel *De weg naar onszelf, de ander en God*. We zien hier het drieluik dat steeds weer terug komt in zijn werk. Eerst behandelt hij de zoektocht naar ons diepste zelf met de weg van eenzaamheid naar alleen-zijn.¹⁴⁴ Daarna behandelt hij de zoektocht naar onze medemensen met de tweede weg van vijandschap naar gastvrijheid.¹⁴⁵ Ten slotte behandelt hij de zoektocht naar God met de derde weg van illusie naar gebed.¹⁴⁶ De drie wegen lopen in elkaar over en/of zijn uitvloeisels van elkaar. De eerste weg van ontvankelijkheid naar onszelf stelt ons uiteindelijk in staat om de tweede weg van de ontvankelijkheid naar de ander en ook de derde weg van ontvankelijkheid naar God te vinden. Alles draait hier om het ontvankelijk en open kunnen zijn naar jezelf, de ander en God.

We zien dat de drie wegen in het boekje van Nouwen uiteindelijk een rotonde worden. De wegen vloeien door het begrip 'gebed' bij Nouwen in elkaar over als een rotonde die nooit kan eindigen. Vanuit de ruimte die volgens Nouwen ontstaat na het vinden van onszelf, wordt de ontvankelijkheid voor de ander steeds groter wat zich gaat uiten in vriendelijkheid en gastvrijheid. En vanuit die ruime innerlijkheid bij onszelf en die gastvrije gemeenschap met de ander, komt volgens Nouwen de dankbare gemeenschap met God voort, wat vooral zichtbaar wordt in het spirituele gebed.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Nouwen, H. *Open uw hart - De weg naar gastvrijheid, onszelf en God*. (Tielt; Lannoo, 1995) p15-54.

¹⁴⁵ Nouwen, H. *Open uw hart*. (1995) p55-98.

¹⁴⁶ Nouwen, H. *Open uw hart*. (1995) p99-145.

¹⁴⁷ Nouwen, H. *Open uw hart*. (1995) p130-138.

4.3.2. Dankbaarheid

Het andere kernwoord dat we terugvinden in de spiritualiteit van Nouwen is dankbaarheid. Dit woord is een vervolg of uitvloeisel van het eerste kernwoord ontvankelijkheid. Nouwen zegt zelf dat dankbaarheid de meest religieuze ervaring is.¹⁴⁸ De zienswijze van Nouwen op het leven en de ‘discipline van dankbaarheid’ zouden Hillary Clinton sterk hebben geholpen.¹⁴⁹

We zien het thema dankbaarheid duidelijk terug in het boek *Kun je de beker drinken?* Nouwen draagt dit boek op aan Adam Arnett na diens overlijden op 13 februari 1996. Zoals de titel al doet vermoeden gebruikt Nouwen het beeld van een beker. Hij start in het proloog met het vertellen over de kelk die hij bij zijn priesterwijding ontving van zijn oom Toon die ook priester was.¹⁵⁰ Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel beschrijft Nouwen het vasthouden van de beker en gaat het over verdriet en vreugde in het leven.¹⁵¹ Het tweede deel beschrijft het heffen van de beker en gaat over de beker van de zegeningen.¹⁵² Het derde deel beschrijft het drinken van de beker en gaat over verlossing.¹⁵³ Wanneer Nouwen in dit boek dieper ingaat op het woord dankbaarheid zegt hij:

*“Door deze dankbaarheid wordt ons leven een waar geschenk voor anderen, omdat deze dankbaarheid verbittering, wrok, spijt en wraakzucht alsook jaloezie en rivaliteit uitwist. Deze dankbaarheid verandert ons verleden in een vruchtbaar geschenk voor de toekomst. Het maakt ons leven, in al zijn facetten, een leven dat leven voortbrengt.”*¹⁵⁴

4.3.3. Magnum opus

De beide kernwoorden ontvankelijkheid en dankbaarheid zijn beiden terug te vinden in het meest bekende boek van Nouwen *Eindelijk thuis* uit het jaar 1994. Volgens Beumer is dit zijn meest uitgerijpte werk. Het gaat volgens Beumer in dit boek niet enkel over een deelaspect van spiritualiteit, maar om geleefde spirituele totaalvisie van Henri Nouwen.¹⁵⁵ We zien hier de term *full potential* uit de definitie van spiritualiteit van Sheldrake duidelijk in terug.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p46.

¹⁴⁹ KRO/NCRV, *Hollandse meester*. Programma ‘Kruispunt’ van 13 december 2017. Seizoen 33 afl.34. Minuut 14.

¹⁵⁰ Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (Tielt; Lannoo, 1997) p11-15.

¹⁵¹ Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (1997) p23-48.

¹⁵² Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (1997) p49-68.

¹⁵³ Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (1997) p69-92.

¹⁵⁴ Nouwen, H. *Kun je de beker drinken?* (1997) p64.

¹⁵⁵ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p82.

¹⁵⁶ Zie in hoofdstuk 1.5. de definitie van spiritualiteit bij Sheldrake.

In eerste instantie gaat het verhaal over *De terugkeer van de verloren zoon*. Nouwen beschrijft vanuit het schilderij van Rembrandt zijn gedachten en reflecties over dit verhaal echter over drie personen met elk een verschillende rol en elk met twee relaties binnen dat verhaal. Het boek bestaat wederom uit drie delen waarbij elke persoon van het schilderij met drie hoofdstukken wordt beschreven. Bij de start van elk deel gaat het eerste hoofdstuk over de relatie van Rembrandt met de geschilderde persoon. Deel I gaat over de jongste zoon, zijn vertrek en zijn thuiskomst.¹⁵⁷ Deel II gaat over de oudste zoon, zijn 'vertrek' en zijn thuiskomst.¹⁵⁸ Deel III gaat over de vader, het onthaal van zijn zonen en zijn uitnodiging tot feestvieren.¹⁵⁹

We zien dat in dit boek onze beide kernwoorden 'ontvankelijkheid' en 'dankbaarheid' de uiteindelijke focuspunten zijn waarbij alles uitkomt. De ontvankelijkheid en dankbaarheid van de jongste zoon in zijn leven en relaties. De ontvankelijkheid en dankbaarheid van de oudste zoon in zijn leven en relaties. En de ontvankelijkheid en dankbaarheid van de vader in zijn leven en relaties. Uiteindelijk werkt Nouwen toe naar zijn slotconclusie. Zijn totaalvisie houdt in dat we mogen en kunnen worden zoals de vader die gastvrij is, die onthaalt en die uitnodigt. Uiteindelijk gaat het volgens Nouwen in dit verhaal ten diepste om een barmhartige vader. Nouwen reflecteert vanuit dit schilderij en de hiermee samenhangende rollen en relaties op zijn eigen leven en spiritualiteit en roept ons op om ook vanuit het verhaal van dit schilderij van Rembrandt te gaan leven.¹⁶⁰

4.4. Vindplaatsen

In deze paragraaf komen we de concrete bronnen op het spoor, zoals we die vinden binnen Nouwens spiritualiteit. De eerste vindplaats is kunst. De tweede vindplaats zijn mensen en als derde vindplaats zien we de eenzaamheid met daarin vier aspecten: (1) gebed, (2) wonden, (3) lezen, en (4) schrijven.

4.4.1. Kunst

De eerste vindplaats (of zoekplaats) van Nouwen die we willen noemen voor de voeding van zijn persoonlijke religieuze spiritualiteit vinden we in de kunst.¹⁶¹ Nouwen was bijvoorbeeld idolaat van Vincent van Gogh.¹⁶² Hij hield colleges met gebruik van doeken van deze schilder en vond ook inspiratie in de brieven die van Gogh schreef aan zijn broer Theo.¹⁶³ Nouwen had veel aantekeningen liggen en wilde heel graag een boek gaan schrijven over van Gogh.¹⁶⁴ Hij hield op Yale lezingen over

¹⁵⁷ Nouwen, H. *Eindelijk Thuis*. (2011) p35-74.

¹⁵⁸ Nouwen, *Eindelijk Thuis*. (2011) p76-109.

¹⁵⁹ Nouwen, *Eindelijk Thuis*. (2011) p111-145.

¹⁶⁰ Nouwen, H. *Eindelijk Thuis*. (2011) p147-171.

¹⁶¹ Nouwen, H. *Even alleen - Over christelijk leven in een competitieve wereld*. (Tielt; Lannoo, 2003) p52.

¹⁶² Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p43.

¹⁶³ Gogh, van V. en Luijten, H. *Ik heb een vuur in mij – Zijn mooiste brieven*. (Amsterdam; Hollands diep, 2016) 1024pp.

¹⁶⁴ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p210.

het 'pastoraat' van van Gogh. Nouwen zag Van Gogh als zijn pastor.¹⁶⁵ Andere inspiratie binnen de kunst is voor Nouwen die van de iconen. Hij schreef een boek over vier Russische iconen.¹⁶⁶ We zien ook dat hij gebruik maakt van de kunst via het beroemde schilderij *De terugkomst van de verloren zoon* van Rembrandt.¹⁶⁷

Ten slotte is het bekend dat hij inspiratie haalde uit het circus. Hij bouwde bijvoorbeeld een vriendschap op met de trapezegroep *De Flying Rodleights*. Nouwen was gefascineerd door clownerie en acrobatie. Hij zag in het 'onnutte' gedrag van clowns de ontwapening tegen menselijke zorgen en in de glimlach ontspanning tegen menselijke angst.¹⁶⁸ Hij keek met een spiritueel oog naar acrobatie en leerde bijvoorbeeld in het samenspel bij de trapeze-act tussen de vlieger en de vanger dat het uiteindelijk gaat om de vanger waarop de vlieger moet vertrouwen.¹⁶⁹ Nouwen zag hierin zijn spiritualiteit terug van God die de vanger is van mensen die als vlieger kunnen en mogen leren vertrouwen.¹⁷⁰ Hij wilde ook hierover ooit nog een boek schrijven, maar dat is er niet van gekomen.¹⁷¹

4.4.2. Mensen

Een tweede vindplaats die we willen noemen is die van de gemeenschap. Een mooi beeld hierbij is de eucharistie als terugkerend ritueel in zijn leven en wat een gemeenschapsritueel is. We komen Nouwens gedachten hierover tegen in het boekje *Kun je de beker drinken?* waarin hij probeert uit te leggen dat het drinken van de beker meer is dan alleen het drinken en het breken van het brood meer dan enkel brood. Voor Nouwen houdt dit ritueel een teken van gemeenschap in voor het leven. We zien hierin de term *practices* uit de definitie van spiritualiteit van Sheldrake terugkomen.

Ook denken we aan zijn relaties. Nouwen deelde bijvoorbeeld veel met anderen, zoals vrienden.¹⁷² Hij omschrijft zijn vriendschappen als een godsgeschenk en zegt dat hij van vrienden veel kan ontvangen tijdens een moeilijke periode.¹⁷³ Met zijn moeder had hij regelmatig schrijf- en belcontact. Zij was een steunende en inspirerende bron voor hem.¹⁷⁴ Ook had hij veel (ex-)collega's waar hij uitvoerig mee correspondeerde.¹⁷⁵

¹⁶⁵ O'Laughlin, M. *Henri Nouwen - Zijn leven en zijn spiritualiteit*. (Lannoo, Tielt, 2006) p74-76.

¹⁶⁶ Nouwen, H. *In het huis van de Heer - Bidden met iconen*. (Tielt; Lannoo, 1989) 72pp.

¹⁶⁷ Nouwen, H. *Eindelijk thuis*. (2011) 176pp.

¹⁶⁸ Nouwen, H. *Clown in Rome*. (Tielt; Lannoo, 2001) p129-131.

¹⁶⁹ Nouwen, H. *Even alleen*. (2003) p52-53. En: O'Laughlin, *Henri Nouwen*. (2006) p153-154.

¹⁷⁰ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p83-86.

¹⁷¹ O'Laughlin, M. *Henri Nouwen*. (2006) p128.

¹⁷² O'Laughlin, M. *Gods Beminde*. (2006) p23-25.

¹⁷³ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p53 en 58.

¹⁷⁴ Nouwen, H. *Moeder*. (1984) 62pp.

¹⁷⁵ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) 302pp.

De laatste jaren van zijn leven werd de gemeenschapsfocus van Nouwen het meest zichtbaar toen hij ging wonen en werken in de Ark-community in Canada. Deze gemeenschap was een bron van leven en inzichten voor Nouwen. In de uiting van deze gemeenschapsvorm zien we de eerdergenoemde definitie van Yinger terug via zijn functionele benadering van religie.¹⁷⁶

Twee van de mensen die hij als inspiratiebron leerde zien en we graag voor het voetlicht brengen zijn Adam en Bill. Over Adam Arnett heeft Nouwen een boekje geschreven.¹⁷⁷ Dit bespreken we eerder (in 3.3.4 Naar Daybreak) en gaat over de relatie die hij met hem opbouwde en die een inspiratiebron voor Nouwen bleek te zijn. Naast Adam noemen we de verstandelijk gehandicapte Bill van Buren die altijd mee ging wanneer Nouwen ergens een lezing hield.¹⁷⁸ Bill stond dan schuin achter Nouwen tijdens de lezing en vulde af en toe op een oprechte manier iets toe wat menigmaal tot een ontwapende reactie leidde in de zaal wat de sfeer en de lezing veel goed deed. Bill zei eens tijdens een reis naar een lezing toe: *'We doen dit samen, toch?'*¹⁷⁹

4.4.3. Eenzaamheid

Ten slotte richten we ons op de vindplaats eenzaamheid en/of het alleen-zijn van Nouwen.¹⁸⁰ Dit bevat verschillende kanten van een diamant. We bekijken hieronder een aantal facetten van deze diamant, namelijk; (1) gebed, (2) wonden, (3) lezen en (4) schrijven.

Gebed

We denken aan het feit dat Nouwen een aantal malen en vaak voor een langere periode een klooster bezocht. Bijvoorbeeld zijn verblijf van zeven maanden in een trappistenklooster waarover hij een dagboek schreef.¹⁸¹ Hij was binnen de eenzaamheid gericht op het gebed schreef daar ook veel over.¹⁸² Specifiek over het gebed schreef Nouwen in 1971 een apart boekje *Met open handen*.¹⁸³ Over gebed en het contemplatieve gedachtegoed van Thomas Merton schreef Nouwen het boek *Bidden om het leven*.¹⁸⁴

¹⁷⁶ Zie in hoofdstuk 1.2. de definitie van een functionele benadering van religie bij Yinger.

¹⁷⁷ Nouwen, H. *Adam*. (2011) 127pp.

¹⁷⁸ O'Laughlin, M. *Henri Nouwen*. (2006) p124.

¹⁷⁹ Nouwen, H. *In de naam van Jezus*. (1989) p7-17.

¹⁸⁰ Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God*. (1996) p103-112.

¹⁸¹ Nouwen, H. *Vreemdeling in het paradijs*. (Tielt; Lannoo, 2019) 236pp.

¹⁸² Nouwen, H. *Even alleen*. (2003) 72pp.

¹⁸³ Nouwen, H. *Met open handen - Notities over het gebed*. (Tielt; Lannoo, 1971) 72pp.

¹⁸⁴ Nouwen, H. *Bidden om het leven*. (Amsterdam; Ambo, 1970) 139pp.

Wonden

Nouwen leefde en schreef vanuit zijn eigen verwonding. Hierover heeft hij een boek geschreven in 1972 met als titel *De gewonde heler*.¹⁸⁵ Hij schetst in dit boek de toestand van mensen zonder hoop als de ontwortelde generatie in een ontwrichte wereld en besluit zijn boek met o.a. het begrip *De pastor als gewonde dienaar* en legt dit uit aan de hand van persoonlijke eenzaamheid en professionele eenzaamheid. Wanneer we ons daarmee volgens Nouwen bezig houden, kunnen we komen tot helend dienen door ons lijden, onze eenzaamheid en persoonlijke wonden heen.¹⁸⁶

Lezen

Ook denken we bij de vindplaats 'eenzaamheid' dat Nouwen veel las. In eerste instantie is de Bijbel een leidraad en inspiratiebron voor zijn leven en werk.¹⁸⁷ We zien dat in veel boeken van hem terug en dit raakt aan de grondlijn die we hierboven reeds beschreven. Door zijn studies theologie en psychologie kwam hij ook in contact met bepaalde bronnen die voor hem ook als een inspiratie gingen dienen. Zo las hij veel vroegchristelijke literatuur uit de 2^e en 3^e eeuw en ook veel uit de 12^e eeuw, de tijd waarin de cisterciënzers (trappisten) hun levensstijl ontwikkelden.¹⁸⁸ Verder las hij het werk van John Henry Newman,¹⁸⁹ onderzocht hij het werk van Anton Boisen¹⁹⁰ en zegt hij dat het werk van Thomas Merton (1915-1968) diepe invloed op zijn denken had.¹⁹¹ Merton was een grote inspiratiebron voor Nouwen.¹⁹² Toch bleef hij de brieven van Vincent van Gogh het meest waarderen.¹⁹³

Schrijven

In het laatste aspect van de vindplaats eenzaamheid noemen we zijn eigen schrijven. In hoofdstuk 3.2 van deze scriptie vinden we het overzicht in tabel 3 van het uitgegeven werk van Henri Nouwen dat hij zelf schreef. In het schrijven kon Nouwen zichzelf kwijt. Volgens zijn broer Paul schreef Henri niet om het schrijven, maar om zijn eigen leven -een beetje- te kunnen volgen. Hij zei tegen Paul:

Dat doe ik om mijn eigen geestelijke gezondheid te bewaren. Als ik een moeilijke dag heb gehad en er twee uurtjes over schreef, dan kreeg ik weer orde in mijn leven. Dan zie ik de lijn van mijn leven weer verder gaan.”¹⁹⁴

¹⁸⁵ Nouwen, H. *De gewonde heler*. (Tielt; Lannoo, 2017) 77pp.

¹⁸⁶ Nouwen, H. *De gewonde heler*. (2017) p65-76.

¹⁸⁷ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p27.

¹⁸⁸ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p26.

¹⁸⁹ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p71.

¹⁹⁰ O'Laughlin, M. *Gods Beminde*. (2006) p65. En: O'Laughlin, M. *Henri Nouwen*. (2006) p42-44.

¹⁹¹ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p184.

¹⁹² O'Laughlin, M. *Gods Beminde*. (2006) p125-130.

¹⁹³ Nouwen, H. *Liefs, Henri*. (2016) p99.

¹⁹⁴ KRO/NCRV, *Kruispunt*. (2017) Minuut 3.

4.5. Conclusie

Henri Nouwen kent een expliciet religieuze benadering van spiritualiteit binnen de definitie van Sheldrake. Dat uit zich bij hem op een katholiek christelijke wijze waarbij hij een focus legt op de persoon van Jezus Christus. Kernwoorden die we bij Nouwen vinden zijn ontvankelijkheid en dankbaarheid. Zijn spirituele vindplaatsen hierin zijn kunst, mensen en eenzaamheid. De vindplaats eenzaamheid laat zich zien in het gebed, de wonden, het lezen en het schrijven van Nouwen.

Hieronder volgt tabel 5 waarin we laten zien welke rol deze spiritualiteit van Nouwen inneemt binnen de relatie van zijn levensloop met zijn oeuvre. In de eerste kolom vinden we de zes gekozen wendingen op Nouwens levenslijn. In de tweede kolom herhalen we de aspecten van de religieuze dimensie vanuit onze analyse met het ADCL-schema te zien in tabel 2 (p26). Vervolgens zien we in de kolommen 3 en 4 de kernwoorden en vindplaatsen en geheel rechts in kolom 5 laten we bronvoorbeelden zien, waaruit blijkt dat dit concreet wordt.

Tabel 5 – Overzicht rol spiritualiteit

Wendingen	Aspecten ADCL	Kernwoorden	Vindplaatsen	Bronnen
1. Geaardheid	Positief/Actief	Ontvankelijkheid	Eenzaamheid	Zijn brieven Boek: <i>Open uw hart</i>
2. Priesterwijding	Positief/Passief	Dankbaarheid	Mensen Eenzaamheid	Zijn dagboeken Boek: <i>Kun je de beker drinken?</i>
3. Moeder sterft	Positief/Actief	Ontvankelijkheid	Mensen Eenzaamheid	Zijn brieven Boek: <i>Moeder in Memoriam</i>
4. Naar Daybreak	Positief/Passief	Dankbaarheid	Mensen	Zijn brieven Dagboek Keerpunt
5. Zenuwinkinking	Negatief/Passief	Ontvankelijkheid	Eenzaamheid Kunst	Zijn brieven Boek: <i>Eindelijk thuis</i>
6. Ernstig ongeluk	Positief/Passief	Dankbaarheid	Mensen	Zijn brieven Boek: <i>Glimp van de overkant</i>

HOOFDSTUK 5 CONCLUSIE EN EVALUATIE

5.1. Inleiding

In dit laatste hoofdstuk trekken we alle lijnen samen vanaf het startpunt van deze scriptie en zullen we een concluderend antwoord formuleren als uitkomst van dit onderzoek. We zullen in 5.2. vanuit onze hoofdvraag onze conclusies trekken. Daarna volgt in 5.3. een evaluatie op basis van onze doelstelling en geven we in 5.4. een samenvatting van deze masterscriptie; *SCHRIJVEND LEVEN*.

5.2. Slotconclusie

We starten met het opnieuw benoemen van onze hoofdvraag van waaruit we een concluderend antwoord formuleren als vrucht van ons onderzoekproces. Onze hoofdvraag luidt als volgt:

Wat is de relatie van belangrijke ervaringen van contingentie in de biografie van Henri Nouwen met zijn bibliografie en welke rol speelt zijn persoonlijke spiritualiteit hierin?

Vanuit een biografische schets, analyses met het ADCL-schema en op basis van uitspraken van Henri Nouwen, zien we als belangrijke ervaringen van contingentie in zijn levensloop: (1) zijn geaardheid, (2) zijn priesterwijding, (3) het sterven van zijn moeder, (4) zijn keerpunt naar Daybreak, (5) zijn zenuwzinking, en (6) een ernstig ongeluk. De relatie van deze zes wendingen tot zijn oeuvre is sterk te noemen. Tijdens en vanuit de zes wendingen zijn talloze werken verschenen. In eerste instantie zien we zijn levensloop en de zes wendingen terug in zijn persoonlijke brieven. Ook vinden we veel materiaal in zijn dagboeken. Ten tijde van een specifieke levenswending, maar ook na de wendingen in zijn verdere levensloop, vinden we concrete boeken over personen en/of over deze levenservaringen. We zien vaker levenslessen op een later moment in zijn schrijfwerk terug komen.

Nouwen is in zijn leven en door zijn schrijven een open boek te noemen, behalve over zijn homoseksuele geaardheid. We hebben gezien dat dit voornamelijk door professionele redenen kwam. Hij wilde waken voor de valkuil dat hierdoor zijn hoofdboodschap zou worden overschaduwd. Nouwen schreef brieven, dagboeken, boeken over pastoraat en spiritualiteit, waarvan sommigen met een professioneel accent. Hoe verder Nouwen zijn levensloop vervolgde, des te uitgebreider hij schreef. Hij schreef het meest in zijn rijpingsjaren (1981-1996). Wat we hierbij ook kunnen opmerken is dat wat een pastor meemaakt altijd weer is terug te vinden in zijn

werk. De baptistentheoloog McClendon schreef dat theologie sterk beïnvloedt is door biografie.¹⁹⁵ Het leven van Nouwen is daar een goed voorbeeld van. Denk bijvoorbeeld in het kader van zijn geaardheid en de hiermee gepaard gaande eenzaamheid, over wat Nouwen schreef in zijn boek *Open uw hart*.

Nouwen schreef om geestelijk gezond te blijven en om zijn levenslijn te kunnen blijven volgen. We stellen daarom dat schrijven Nouwens contingentiecompetentie was.¹⁹⁶ We bedoelen hiermee dat Nouwen het vermogen had om zijn leven van zich af te schrijven. We hebben gezien dat hij aangeeft dat zijn geestelijk leven gezond bleef door te schrijven. Van Sanders lezen we in 2.3.2. dat mensen ten diepste een verhaal zijn en zij hun afzonderlijke verhalen integreren in hun levensverhaal. Dat doet Nouwen voortdurend. Zijn leven is een voortdurend schrijven. Zijn existentiële levenservaringen die zijn persoonlijke identiteit op een dieper niveau raken, zet hij steeds weer om in woorden die terecht komen op papier. Op deze manier 'maakt' en 'leest' Nouwen steeds opnieuw zijn leven.

Schrijven hielp Nouwen om de zes wendingen in zijn persoonlijke levensverhaal te integreren en opnieuw te kunnen (her)lezen. We zagen dit het sterkst terug in zijn boek *Binnen geroepen* dat hij na zeven jaar herlas en hierdoor op zijn zenuwzinking kon terugkijken als een tijd wat helend en vormend was. Uiteindelijk bleek deze periode zelfs een 'vruchtbare tijd' voor Nouwen. In het schrijven kon Nouwen zijn eenzaamheid, zijn relaties en zijn verwonding kwijt. Hierdoor vond Nouwen een bron voor emotieregulatie en werd zijn identiteit mede gevormd tot wie hij was.

Schrijven werd bij uitstek in Nouwens leven de competentie om met zijn levensgebeurtenissen om te gaan. Het vierde aspect van Wuchterl om een ervaring van contingentie existentieel te kunnen noemen, vinden we sterk terug in de manier van schrijven door Nouwen. In de reflexieve impulsen die bij Nouwen ontstaan om een levensgebeurtenis beargumenterend te hanteren, zien we zijn vindplaats 'schrijven' sterk terug, omdat daarvoor het verstand wordt geuit en op orde wordt gebracht. Denk hierbij aan de harde schijf van een computer die regelmatig moet worden gedefragmenteerd, zodat hij ruimte over heeft om zijn werk te doen.

De rol die zijn spiritualiteit in zijn leven en schrijven speelt, is positief. Bij alle wendingen zien we een positieve rol, behalve tijdens zijn zenuwzinking. Op het moment van deze levenservaring kent zijn spiritualiteit een dieptepunt. Zoals eerder genoemd kan Nouwen vanuit spiritueel oogpunt

¹⁹⁵ McClendon, J. Wm. *Biography as Theology – How Life Stories Can Remake Today's Theology*. (Wipf & Stock; 2002) 210pp.

¹⁹⁶ Westerhof, G. J. en Bohlmeijer, E. T. *Psychologie van de levenskunst*. (Amsterdam; Boom, 2010) p222-224.

positief terugkijken op deze existentiële ervaring van contingentie. Zijn diepe crisis leidt zelfs tot zijn meest beroemde werk en Magnum opus *Eindelijk Thuis* dat gebaseerd is op een kunstwerk van Rembrandt. Dit werk laat Nouwens totaalvisie zien op de spiritualiteit van een mensenleven dat tot *full potential* komt binnen het proces van het worden als een vader die barmhartig is. We zien binnen de levensloop van Nouwen en bij de uitingen van zijn priesterschap een manier van leven en werken terug die past binnen het gedachtegoed van het existentialisme waarbij de menselijke ervaringen primair als uitgangspunt worden genomen.¹⁹⁷

Henri Nouwen wordt in Nederland geboren richting het einde van het interbellum (1918-1939). In het midden van Nouwens levensverhaal voltrekt zich de secularisatiewending met een steeds verder toenemende ontkerkelijking.¹⁹⁸ Berger toont aan dat vanaf de jaren 1960 een toename te zien is van de secularisatie van de westerse samenleving.¹⁹⁹ Deze ontkerkelijking heeft o.a. tot gevolg dat een toename is ontstaan van het hedendaagse individualisme.²⁰⁰ Steeds meer mensen definiëren zichzelf in toenemende mate los van traditionele, gemeenschappelijke kaders en gaan zichzelf als maat van alle dingen nemen. Volgens Taylor is deze narcistische concentratie op het 'zelf' een ernstige verschraving van het publieke, maar ook van het privéleven. Het is volgens hem een verwaarlozing te noemen van solidariteit en burgerschap en een ondermijning van de eigen intieme relaties.²⁰¹ Nouwen heeft moeite met de groeiende ik-gerichtheid in de samenleving.²⁰²

Henri Nouwen kende persoonlijk een expliciet religieuze spiritualiteit als *worldview*. De grondlijn van zijn spiritualiteit is katholiek christelijk met een focus op de christologie (=leer over de persoon en het werk van Jezus Christus), die zich uitte in zijn *lifestyle en practices*. Kernwoorden als brandpunten in de spiritualiteit van Nouwen zijn 'ontvankelijkheid' en 'dankbaarheid'. Belangrijke vindplaatsen van hem zijn: (1) kunst, (2) mensen en (3) eenzaamheid. Binnen de eenzaamheid van Nouwen onderscheiden we: (1) zijn gebed, (2) zijn wonden, (3) zijn lezen, en (4) zijn schrijven.

¹⁹⁷ Tillich, P. *Perspectief op de protestantse theologie in de 19^e en 20^e eeuw*. (Utrecht; Ambo, 1967) p342-345. Zie ook: Beek, A. van de, *Van Kant tot Kuitert en verder – de belangrijkste theologen sinds 1800*. (Kampen; Kok, 2009) p125-130.

¹⁹⁸ Dekker, G. en Stoffels, H.C. *Godsdienst en samenleving – Een introductie in de godsdienstsociologie*. (Kampen; Kok, 2001) p139-153.

¹⁹⁹ Roberts en Yamane, *Religion in sociological perspective*. (2016) p342.

²⁰⁰ Dekker en Stoffels, *Godsdienst en samenleving*. (2001) p139-153.

²⁰¹ Taylor, C. *Bronnen van het zelf – De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit*. (Rotterdam; Lemniscaat, 2007) p19.

²⁰² Nouwen, H. *Kun je de beker drinken*. (1997) p65.

5.3. Evaluatie

We zijn met de laatste paragraaf van dit laatste hoofdstuk aan het einde gekomen van deze scriptie over het 'schrijvende leven' van Henri Nouwen. We hebben aan de start van dit onderzoek een formulering van onze doelstelling gemaakt. We herhalen onze doelstelling en reflecteren hierop:

Deze masterscriptie in het kader van een descriptief literatuuronderzoek zal proberen de relatie te verhelderen van belangrijke ervaringen van contingentie in de biografie van Henri Nouwen tot zijn bibliografie en wil tevens verhelderen welke rol zijn persoonlijke spiritualiteit in deze relatie speelt.

We hebben enerzijds getracht de relatie te verhelderen tussen de biografie en bibliografie van Nouwen. Anderzijds hebben we ook de rol die Nouwens spiritualiteit speelt in zijn leven en schrijven willen verhelderen. Na mijn laatste persoonlijke herlezing van deze masterscriptie, merkte ik op dat een zekere saturatie (=verzadiging) was opgetreden. We mogen en kunnen stellen dat onze bovenstaande doelstelling behaald is. We kwamen echter een tweetal zaken tegen die wellicht om een verdere opheldering kunnen vragen, wat gegoten zou kunnen worden in nieuw onderzoek:

- We zijn benieuwd geworden naar het verband dat aanwezig zou kunnen zijn tussen de geaardheid homoseksualiteit en de mate van katholieke priesterwijdingen. In ons onderzoek naar Nouwen waren dit de eerste twee besproken wendingen, maar dit zou breder terug te vinden kunnen zijn. Er zijn natuurlijk legio boeken en artikelen te vinden die laten zien dat homoseksualiteit onder priesters in de katholieke kerk aanwezig is en zelfs dat dit tot de seksuele misstanden heeft kunnen leiden, maar we bedoelen de vraag naar het directe verband tussen homoseksuele geaardheid en een keuze voor het celibatair priesterschap. Het zou aannemelijk kunnen zijn dat ook bij Nouwen zijn geaardheid mede heeft bijgedragen aan zijn bewuste keuze voor het katholieke priesterambt.
- We zijn ook geïnteresseerd geraakt naar een verband tussen de zeer moeizame geboorte van Nouwen en zijn karakter en levensloop. Nergens hebben we hierover iets gelezen in boeken of artikelen die geschreven zijn over Nouwen. O' Laughlin reflecteert weliswaar vanuit de MBTI (Myers Briggs Typology Inventory) op Nouwens type persoonlijkheid, wat hij aannemelijk weet te maken met de letters ENFP,²⁰³ maar onderzoek wijst uit dat prenatale gebeurtenissen en ook de geboorte zelf veel invloed kunnen uitoefenen op onze hersenen en daardoor ook op onze levensloop.²⁰⁴

²⁰³ O'Laughlin, M. *Gods beminde* (2006) p84-97.

²⁰⁴ Swaab, D.F. *Wij zijn ons brein – Van baarmoeder tot alzheimer*. (Amsterdam; Atlas Contact, 2010) 479pp.

5.4. Samenvatting

Deze academische masterthese met titel *SCHRIJVEND LEVEN* spitst zich toe op de relatie van belangrijke ervaringen van contingentie in de biografie van Henri Nouwen met zijn bibliografie en probeert tevens de rol van zijn persoonlijke spiritualiteit hierin te verhelderen. Nadat een inleidend religiewetenschappelijke basis is gelegd, worden een zestal ervaringen van contingentie besproken aan de hand van uitspraken van Nouwen en m.b.v. het ADCL-schema als analyse-instrument. Daarna komt het oeuvre van Nouwen aan bod met de relatie tot zijn levenservaringen. Tenslotte wordt stil gestaan bij de spiritualiteit van Nouwen en welke rol deze speelt binnen de relatie van zijn ervaringen met wat hij schreef. Dit onderzoek laat zien dat een sterke relatie te vinden is tussen de biografie en bibliografie van Nouwen en dat de rol van zijn spiritualiteit hierin positief van aard is. Het onderzoek laat zien dat schrijven de manier voor Nouwen is om zijn geest gezond te houden. Schrijven was een groot gedeelte van Nouwens spiritualiteit. Bovendien speelde zijn spiritualiteit een grote rol in wat hij schreef. Schrijven was als ademen. Nouwen was een open boek en kende een schrijvend leven.

NAWOORD

Het was een boeiend proces om mij te mogen wijden aan dit onderzoeksproject in het kader van mijn masterscriptie. Het heeft me verder gebracht in het ontwikkelen van mijn academische vaardigheden, uitgedaagd binnen mijn verlangen te willen schrijven en bovendien heeft het mijn persoonlijke spiritualiteit een contemplatieve vorm gegeven.

Het viel me op dat tijdens het onderzoeksproces steeds afwisseling was te vinden in enerzijds het lezen en anderzijds het schrijven, maar ook de afwisseling tussen structuur en inhoud. Het was een dynamisch proces waarbij verbanden en gedachten creatief op elkaar aangesloten moesten worden. Dat lukte vaak goed en de juiste opmerkingen van mijn scriptiebegeleider, bevorderde het vervolg van het schrijfproces positief.

In dit nawoord wil ik graag noemen dat ik besef dat ik met dit schrijven een periode van ruim 30 jaar in mijn leven afsluit. Een periode met diepe ervaringen van contingentie die mijn leven sterk hebben beïnvloed. De Nijmeegse Radbouduniversiteit was mijn 7^e studieplek. De volgende onderwijsplekken hebben mij tot nu toe in chronologische volgorde gevormd:

- (1) De Petrus Dathenus (Basisonderwijs) in Hilversum;
- (2) Het Van Lodestein College (VBO) in Hoevelaken met specialisatie timmeren;
- (3) Het Gildevaart (MBO) in Nieuwegein met specialisatie allround meubelmaker;
- (4) Bijbelschool De Wittenberg (MBO) in Zeist met specialisatie Bijbelstudie en geloofsopbouw;
- (5) De Christelijke Hogeschool (HBO-theologie) in Ede met specialisatie pastoraal werk;
- (6) De kerkelijke opleiding van het Baptistenseminarium (Post-HBO) met specialisatie predikant, en;
- (7) De Radboud Universiteit (religiewetenschap) in Nijmegen met specialisatie geestelijk verzorger.

Aan de start van het schrijven van deze masterscriptie bekwam mij soms het gevoel een berg op te klimmen waarvan ik niet wist wanneer ik de top zou bereiken. Het uitzicht was uiteindelijk mooi te noemen en van de afdaling tijdens het schrijven van hoofdstuk vier en vijf heb ik het meest kunnen genieten. Ik kan voldaan en positief achteromkijken op de berg als metafoor van dit schrijfproject en zie uit naar de toekomst. Op dit moment zie ik -al wandelend- een open vlakte voor me. Ik sluit niet uit dat ik ooit eens een nieuwe, bredere en hogere berg tegen zal komen. Het leven moet tenslotte voorwaarts worden geleefd.

BRONNEN

- Beek, A. van de, *Van Kant tot Kuitert en verder – De belangrijkste theologen sinds 1800*. (Kampen; Kok, 2009) 294pp.
- Beumer, J. *Onrustig zoeken naar God – De spiritualiteit van Henri Nouwen*. (Tielt; Lannoo, 1996) 238pp.
- Brink, G. van den, en Kooi, C. van der, *Christelijke Dogmatiek*. (Zoetermeer; Boekencentrum, 2012) 722pp.
- Clinton, H.R. *What Happened*. (Utrecht; Kosmos, 2017) 512pp.
- Chryssides, G.D. en Geaves, R. *The study of religion – An introduction to key ideas and methods*. (New York; Bloomsbury, 2014) 384pp.
- Dekker, G. en Stoffels, H.C. *Godsdienst en samenleving – Een introductie in de godsdienstsociologie*. (Kampen; Kok, 2001) 239pp.
- Dreyer, Y. *Beyond psychology – Spirituality in Henri Nouwen's pastoral care*. (University of Pretoria; Department of Practical Theology, 2003) 19pp.
- Ford, M. *Een gewonde profeet – Een portret van Henri Nouwen*. (Tielt; Lannoo, 2000) 240pp.
- Ford, M. *Henri Nouwen – Portret van een eenzame mysticus*. (Antwerpen; Halewijn, 2020) 212pp.
- Ganzevoort, R. R. en Visser, J. *Zorg voor het verhaal – Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding*. (Zoetermeer; Meinema, 2007) 429pp.
- Gogh, van V. en Luijten, H. *Ik heb een vuur in mij – Zijn mooiste brieven*. (Amsterdam; Hollands diep, 2016) 1024pp.
- Hartog et al. *Narrative meaning making and integration – Toward a better understanding of the way falling ill influences quality of life*. (Journal of health psychology; SAGE, 2017) p1-17.
- Hauerwas S. en Vanier, J. *Zalig de zachtmoedigen – Het profetisch getuigenis van zwakheid*. (Zoetermeer; Boekencentrum, 2016) 106pp.
- Karickal, P.J.T. *From professional functioning to personal confession – Henri J.M. Nouwen's contribution to the contemporary spirituality of pastoral care*. (Würzburg; Dissertation, 2007) 249pp.
- Kerklaan, H. *Op zoek naar geloven tussen autonomie en overgave - Een studie naar hedendaags geloven in het werk van Henri Nouwen*. (Bibliotheek KU Brabant; Doctoraalscriptie Pastoraaltheologie, 1992) 154pp.
- KRO/NCRV, *Hollandse meester*. Programma 'Kruispunt' van 13 december 2017. Seizoen 33 afl.34.
https://www.npostart.nl/kruispunt/13-12-2017/KN_1693612websites
- KRO/NCRV, *Talitha Mussee*. Programma 'Op Adem' van 16 april 2020. Seizoen 1 aflevering 25.
https://www.npostart.nl/op-adem/16-04-2020/KN_1713934

Kruizinga, R. et.al. *Modes of relating to contingency – An exploration of experiences in advanced cancer patients*. (Cambridge; University Press - Palliative and Supportive Care 15, 2017) p444-453.

Kruizinga, R. *Het LISA-model - Gestructureerde gesprekken over ervaringen van contingentie en ultieme levensdoelen*. (Psyche & Geloof nr.4 - 26, 2015) p215-226.

McClendon, J. Wm. *Biography as Theology – How Life Stories Can Remake Today's Theology*. (Wipf & Stock; 2002) 210pp.

Nouwen, H.

- *Adam - Een vriendschap*. (Tielt; Lannoo, 2011) 127pp.
- *Bidden om het leven*. (Amsterdam; Ambo, 1970) 139pp.
- *Binnen geroepen*. (Tielt; Lannoo, 1997) 132pp.
- *Clown in Rome – Over afzondering, celibaat, gebed en contemplatie*. (Tielt; Lannoo, 2001) 131pp.
- *Creative Ministry*. (New York, Doubleday, 1971) 123pp.
- *De gewonde heler*. (Tielt; Lannoo, 2017) 77pp.
- *Een brief van troost en bemoediging*. (Tielt; Lannoo, 1987) 88pp.
- *Een glimp van de overkant – Bespiegelingen over leven en dood*. (Tielt; Lannoo, 1990) 60pp.
- *Een spiritualiteit van de zorg*. (Tielt; Lannoo, 2014) 64pp.
- *Eindelijk thuis – De terugkeer van de verloren zoon*. (Tielt; Lannoo, 2011) 176pp.
- *Even alleen – Over christelijk leven in een competitieve wereld*. (Tielt; Lannoo, 2003) 72pp.
- *Hier en nu – Leven in de Geest*. (Tielt; Lannoo, 1997) 128pp.
- *Intimacy – Pastoral Psychological Essays*. (San Fransisco; Fides, 1969) 112pp.
- *In de naam van Jezus – Over pastoraat in de toekomst*. (Tielt; Lannoo, 1989) 66pp.
- *In het huis van de Heer – Bidden met iconen*. (Tielt; Lannoo, 1989) 72pp.
- *Kun je de beker drinken?* (Tielt; Lannoo, 2012) 108pp.
- *Keerpunt – Op weg naar de Ark; Dagboeknotities*. (Tielt; Lannoo, 2002) 216pp.
- *Met de dood voor ogen*. (Tielt; Lannoo, 1995) 128pp.
- *Met open handen – Notities over het gebed*. (Tielt; Lannoo, 1971) 72pp.
- *Moeder – Een in memoriam*. (Tielt; Lannoo, 1984) 62pp.
- *Lifesigns – Intimacy, Fecundity and Ecstasy in Christian Perspective*. (New York; Doubleday, 1986) 107pp.
- *Liefs, Henri – Brieven over vriendschap, geloof en spiritueel leven*. (Tielt; Lannoo, 2016) 302pp.
- *Love, Henri – Letters on the spiritual life*. (New York; Harper Collins, 2016) 384pp.
- *Open uw hart – De weg naar gastvrijheid, onszelf en God*. (Tielt; Lannoo, 1995) 160pp.
- *The self-availability of the homosexual*, In: Oberholtzer, W. (ed.), *Is Gay Good? Ethics, theology and homosexuality*. (Philadelphia; Westminster Press, 1971) 287pp.
- *Vreemdeling in het paradijs*. (Tielt; Lannoo, 2019) 236pp.
- *Wie ben ik? Drie onvergetelijke preken*. (Adveniat, Baarn, 2018) 69pp.

- O'Laughlin, M. *Gods beminde – Een spirituele biografie van Henri Nouwen*. (Ten Have, Kampen, 2006) 217pp.
- O'Laughlin, M. *Henri Nouwen – Zijn leven en zijn spiritualiteit*. (Lannoo, Tielt, 2006) 160pp.
- Roberts, K.A. en Yamane, D. *Religion in sociological perspective*. (Los Angeles; Sage, 2016) 504pp.
- Roekel-Lambregts, M. van, *Zorg voor de ziel – Van contemplatie naar compassie; geestelijke verzorging geïnspireerd door Henri Nouwen*. (Universiteit voor Humanistiek; 2018) 80pp.
- Sanders, J. *We hebben een verhaal nodig*. (Nijmegen; Radboud Universiteit, Inaugurale rede, 2017) 25pp.
- Scherer-Rath, M. *Ervaring van contingentie en spirituele zorg*. (Psyche & Geloof nr3, 2013) p184-195.
- Sheldrake, P. *Spirituality – A very short introduction*. (Oxford; University press, 2012) 133pp.
- Swaab, D.F. *Wij zijn ons brein – Van baarmoeder tot alzheimer*. (Amsterdam; Atlas Contact, 2010) 479pp.
- Taylor, C. *Bronnen van het zelf – De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit*. (Rotterdam; Lemniscaat, 2007) 773pp.
- Tillich, P. *Perspectief op de protestantse theologie in de 19^e en 20^e eeuw*. (Utrecht; Ambo, 1967) 358pp.
- VGZ, *Beroepsstandaard geestelijk verzorger*. (2015) 46pp.
- Westerhof, G. J. en Bohlmeijer, E. T. *Psychologie van de levenskunst*. (Amsterdam; Boom, 2010) 397pp.
- Yinger, J.M. *The scientific study of religion*. (Londen; Collier-Macmillan, 1970) 593pp.
- Zwaan, B. *Een prachtige dans – De therapeutische afstemming van afstand en nabijheid in het werk van Carl Rogers, Martin Buber en Henri Nouwen*. (Tilburg; KSGV, 2017) 180pp.